

SÛDÎ'NİN ŞERH-İ GÜLİSTÂN'DA ŞEM'İ'YE YÖNELTTİĞİ ANLAMLA İLGİLİ ELEŞTİRİLER

İbrahim KAYA*

ÖZET

16. yüzyılda yaşayan Sûdî, Sa'dî-i Şirâzî'nin geniş bir coğrafyada büyük beğeniyle okunan *Bostân* ve *Gülistân*'ına şerh yazmış bir şahsiyettir. Şerhlerindeki derin bilgi ve birikimini gösteren açıklamalar yanında sağlam mantık ve dile hâkimiyet eserlerini ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiştir. Sûdî, Şerh-i Gülistân'da kendinden önce *Gülistân*'a şerh yazanlarla ilgili yaklaşık binbeşyüz yerde eleştiride bulunur. Eleştirilere hedef olan şârihlerden birisi de Şem'î'dir. Eserde yaklaşık beşyüz yerde Şem'î'yi hedef alan eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler bazı yönlerden iç içe girmiş bir hal alsa da bunları, *Sağlam Nüshalara Muhalefet Etmekle İlgili Eleştiriler*, *Anlamla İlgili Eleştiriler* ve *Dilbilgisi, Üslûp ve Nazım Şekilleri ile İlgili Eleştiriler* olarak üç ana başlık altında toplamak mümkündür. *Sağlam Nüshalara Muhalefet Etmekle İlgili Eleştiriler*'de her iki şârihin hayatı ve *Gülistân*'a yazdıkları şerh hakkında kısaca bilgi verildiği için bu makalede bunlar tekrar edilmeyecek, Şem'î'nin metni anlamlandırma hususunda düştüğü yanlışlıklar ve Sûdî'nin bunlara eleştirileri sınıflandırılacak, bu eleştiriler ve gerekçeleri ayrıntılı olarak ele alındıktan sonra her iki şârihten hangisinin haklı olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sûdî, Şerh-i Gülistân, Şem'î, Gülistân, şerh, şârih

SÛDÎ'S CRITICS TO ŞEM'İ IN THE ŞERH-İ GÜLİSTÂN ON MEANING

ABSTRACT

Sûdî who has lived in the 16th century is an author who wrote interpretation to Sa'dî-i Şirâzî's *Bostân* and *Gülistân* which were read widely in the worldwide area with great pleasure. Sudi's explanation which display his deep knowledge and background as well as display his strong logic and language ability exalted his works a distinguished position. Sûdî in the *Şerh-i Gülistân* approximately in thousand and five hundred places criticize the previous interpreters of *Gülistân*. One of the targets of the critics is Şem'î. In the work, there are critics on Şem'î's interpretation approximately in five hundred places. Although these critics are complicated in some ways, these can be grouped into three main titles: The critics relating to the differences from the main copy, the critics on meaning and the critics on grammar, style and verse forms. In the critics relating to the differences from the main copy there are brief information about both interpreters and their interpretations about

* Yrd. Doç. Dr., KSÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: ibrahimkaya53@gmail.com

Gülistân. Therefore these information will not be repeated here. In this article, the mistakes which occurred in the Şem'î's annotation about the meaning of text and Sûdî's objection will be classified. These critics and justifications will be explained in details. Consequently it will be tried to determine which annotator is more accurate in his justifications.

Keywords: Sudi, Şerh-i Gulistan, Şem'î, Gulistan, annotation, annotator

Giriş

Sûdî, *Şerh-i Gülistân*'ı ömrünün son senelerinde telif etmiş ve eseri 3 Safer 1004/ 8 Ekim 1595 yılında tamamlamıştır. Eser 5 defa İstanbul'da basılmıştır. Beşinci baskı hamisinde Şem'î şerhiyle birlikte 1293/1876 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada esas aldığımız nüsha bu matbu nüshadır.¹

Şem'î, *Gülistân*'a yazdığı şerhi beş ayda tamamladığını ve eseri telif ederken ikiyüzden fazla *Gülistân* kitabı gördüğünü (ŞG: 49) söyler. Oldukça kısa olan ve nadir istisnalar dışında tercüme özelliği gösteren bu eserin yüzbeş adet yazma nüshası mevcuttur (Öztürk 2010: 503).

Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân* adlı eserini hamisinde Şem'î'nin şerhiyle birlikte basanlar dörtüzdoksandört yerde/derkenarda "Redd-i Şem'î" ibaresini koymuşlardır. Bunların bir kısmı Şem'î'nin metni anlamlandırırken düştüğü hatalardan dolayı Sûdî tarafından kendisine yöneltilen eleştirilerdir. Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'da Şem'î'ye anlamla ilgili yönelttiği eleştiriler değişik açıdan sınıflandırılabilir. Bu tasnifin içiçe girmiş durumlardan dolayı kesin çizgilerle birbirinden ayrılması mümkün değildir. Aşağıda bu tarz eleştiriler beş ana başlık altında gösterilecektir. Bu tarz eleştirilerin geçtiği yer hem Sûdî şerhinde hem de birlikte basıldığı Şem'î şerhinde büyük bir çoğunlukla aynı sayfada geçtiği için sadece Farsça metnin iktibas edildiği ilk yerde sayfa numarası verilecek, diğer açıklamalar aynı sayfada yapıldığı için onlar için ayrıca sayfa numarası belirtilmeyecektir. Farsça metnin veya açıklamaların bir sonraki sayfaya sarktığı durumlarda bir sonraki sayfa numarası da metnin sonuna ilave edilecektir. Bu eleştiriler şöylece sınıflandırılabilir.

D) Muhtemel İki Anlam Yerine Tek Anlamı Tercih Etmek veya Doğru Tek Anlam Yerine Yanlış İhtimali Dikkate Almak

Farsça'da cümle yapısı, fiil kiplerinin birden fazla anlama gelmesi gibi durumlar dikkate alındığında, metnin birden fazla anlamlandırılması durumu ortaya çıkar. Farsça asıllı veya Arapça asıllı kimi kelimelerin birden fazla muhtemel okunuşları bulunmaktadır. Bazen bu okunuş ihtimallerinden her ikisi de doğru olabilmektedir. Bir kısım fiil kipleri ortak kullanılabilir. Bazı tamlamalar birden fazla anlamı çağırabilir. Anlambilim kıstasları dikkate alındığında bu ifadelerin metnin içinde geçen anlamları cümlenin siyak ve sibakı dikkate alınarak tercih edilmeli ve ibare buna göre anlamlandırılmalıdır. Kimi zaman bu muhtemel anlamların hepsi doğru olabilir ve ifadeye ayrı bir zenginlik katar. Bazen de iki ihtimalden sadece biri doğru olup diğeri yanlış olabilir. Böyle durumda metni tercüme ve şerh edenin son derece dikkatli olması gerekmektedir. Bu başlıkla ilgili eleştirileri üçe ayırmak mümkündür.

a) İki İhtimalin Doğru Olabileceği Durumlarda Tek İhtimalin Düşünülmesi

¹ Bu eser makalede ŞG kısaltmasıyla gösterilecektir. Bu yazıda kullanılan diğer kısaltmalar: ŞDH: Şerh-i Divan-ı Hafiz-Sûdî. ŞB: Şerh-i Bostân-Sûdî.

Sûdî cümle yapısı veya kelimelerin çift anlamlı olmasının ortaya çıkardığı doğru anlamların her ikisini belirtmeyen şârihleri eleştirmektedir. O böyle durumlarda “birine kasr eyleyen taksîr eylemiş” diyerek tek ihtimalli anlam verenleri eksik anlam vermekle eleştirir. Bununla ilgili bi kısım örnekler şunlardır:

Mârî tu ki her ki-râ bînî bi-zenî
Yâ bûm ki her kucâ nişîni bi-kenî (ŞG: 162).

Sûdî: Sen yılansın veyâ sen yılan mısın ki her kimi ki görürsün sokarsın. Veyâ baykuşsın veyâ baykuş mısın ki her ne yerde oturursun ya'nî her kanda ki konarsın harâb idersin.

Şem'î: Sen anın gibi yılansın ki her kimi göresün sokarsın ya'nî bir zâlimsin ki her kime ki kâdir olasın zulüm eylesin. Yâhud anın gibi baykuşsun ki her kanda oturasın kazarsın yani vîrân eylesin. Bu hem vecihdir; sen bir yılansın ki her kimi ki görürsün sokarsın, yâhud baykuşsun ki her kanda ki oturursun kazarsın yani harâb eylesin “yâ bûmî” takdîrindedir. Vech-i evvele göre mârî'de ve bûmî'de olan yâ hitâb-ı nev'iyedir.

Şem'î yâ harfinin fonksiyonlarına göre anlamca kısmen değişikliğe sebep olan iki ihtimal düşünmüş, fakat cümlelerin vurgusunu daha da arttırmaya sebep olan soru ihtimalini dikkate almamıştır. Bilindiği gibi Farsça'da *mi* soru edatı cümlede vurguyla belirlenmektedir. Söz gelimi Türkçe'de “Ahmet geldi.” cümlesi vurguyla “Ahmet geldi mi?” anlamında kullanılabilirdiği gibi Farsça'da *mi* soru edatı kullanılmadığı için cümlelerde böyle bir ihtimalin düşünülmesi gerekmektedir. Böylece “Sen yılansın, çünkü kimi görürsün sokarsın.” veya “Sen yılan mısın ki kimi görürsün sokarsın?” şeklinde iki anlam karşımıza çıkmaktadır. İkinci ihtimalin istifham sanatında görüldüğü gibi ifadeyi daha parlak ve çarpıcı bir hale getirdiği için gözden uzak tutulmaması gerekir. Sûdî “Mârî tu ihbâra ve inşâyâ tahammülü var, pes, birine kasr idenler taksîr eylemişler.” diyerek Şem'î ve diğer şârihleri eleştirmektedir. Burada şu bilgileri hatırlamak gerekir: Eski dilbilgisi terimlerinden olan ihbar cümleleri fiil kiplerinden haber kipleriyle yapılan cümlelerdir. İnşa cümleleri ise dilek kipleri dediğimiz temenni ve istek bildiren fiil kipleriyle yapılan cümlelerdir. Bunlar bir haber/hüküm bildirmezler. Soru cümleleri de bir haber/hüküm bildirmediği için eski gramer kitaplarında inşa cümleleri olarak kabul edilirdi.

**

Puser ez-lezzet-i nây u nûş in suhan der-gûş neyâverd u ber-kavl-i men i'tirâz kerd u goft (ŞG: 408).

Sûdî: Oğlan boğaz ve içki lezzetinden veyâ sâz ve söz ve içki lezzetinden, hâsılı, yime ve içme lezzetinden bu sözi kulağına getürmedi ya'nî kulağına koymadı ve benim sözime itirâz eyledi ve didi.

Sûdî burada şöyle bir eleştiri getirir: *Nây* lafz-ı müşterekdir boğazla düdük beyninde, bunda ikisine de mesâğ var, birine kasr eyleyen taksîr eylemiş.

Şem'î: Puser yani pârsâ-zâde boğaz lezzetinden, ya'nî boğaz derdinden ve ‘ayş ve nûş lezzetinden bu sözi kulağına götürmedi ya'nî kabûl itmedi ve benim sözüme üzre itirâz eyledi dahi eyitdi.

Nây kelimesinin hem boğaz hem de saz/düdük anlamına geldiği dikkate alınarak anlamlandırıldığında ifade anlam bakımından daha kapsamlı ve zengin bir hüviyet kazanmaktadır.

Sûdî'nin İhtiyatla Yaklaştığı Muhtemel İki Anlam

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Şem'î'nin *girev* kelimesinin *kerev* okunabilmesi ihtimalini dikkate alarak beyti anlamlandırmasına Sûdî karşı çıkmasa da bu ihtimale ihtiyatla yaklaşır ve bunun gerekçelerini söyler. Bu kelimenin geçtiği beyit şöyledir:

*Civânî pâk-bâz u pâk-rev bûd
Ki bâ-pâkîze-rûyî der-girev bûd* (ŞG: 386).

Sûdî: Bir pâk-bâz ve pâk-rev civân var idi, ya'nî sâlih-i pâk-dâmen ki bir pâk-rûya merhûn idi ya'nî giriftâr ve mübtelâ idi.

Eski imlada kef harfi hem “k” hem “g” okunabileceği için *girev* (rehin) kelimesinin *kerev* (gemi) okunabileceğini bir sonraki beyitte geçen *deryâ* kelimesinin bu ihtimale karine olduğunu söyleyen diğer şârihlere karşı Sûdî “Şayet *kerev* Arapça asıllı bir kelime ise böyle durumlarda vâv harfinin i'lâl olmaması kurallara aykırıdır. Bundan dolayı meşhur Arapça sözlüklerde böyle bir kelime bulunmamaktadır. Farsça *kerev* ise “koğuk” ya'nî içi boş, çürük dış anlamındadır². O hâlde kelime Arapça ve Farsça olmayınca Frenkçe veya Rumca olmalıdır.” diyerek bu ihtimale ihtiyatla yaklaşmaktadır.

Şem'î: Bir civân var idi ki pak-bâz ve pâk-rev idi ya'nî şehvet-perest değil idi ki bir pâkîze yüzlüye rehinde idi, ya'nî bir zîbâ dilbere âşık olmuş idi. Bu vecihle dahi manâ mümkündür, belki andan evlâdır: Ol civân bir pâkîze-rûy mahbûb ile keştîde idi. Bu takdîrce *kerev* okunmak gerek kâf-ı Arabînin fethi ile ki keştî manâsınadır, bâ lafzı bu manâyı müeyyiddir.

Şem'î ise *kerev* ihtimalini daha uygun görür ve *bâ*'nın daha çok kullanılan *ile* anlamını düşünerek bu ihtimalin daha güçlü olduğunu belirtir. *Bâ* ekinin yönelme eki olarak bir pâkîze-rûy'a değil de vasita eki olarak bir pâkîze-rûy mahbub *ile* anlamında düşünülmesi kelimenin *kerev* (gemi) okunma ihtimalini güçlendirmektedir.

b) İki İhtimalden Sadece Birisinin Doğru Olması

Böyle durumlarda kelimelerin farklı okunabilme ihtimalleri, tamlamaların çağrıştırdığı mecaz anlamlar ve cümle yapısının ortaya çıkardığı muhtemel anlamların sadece birisi doğru olmaktadır. Sûdî bu durumda her iki ihtimalin düşünülerek anlamlandırılmasını eleştirmektedir.

murebbi'l-fuzalâ (ŞG: 56–57).

Sa'dî, Ebubekr bin Ebî Nasr'ı övmek için “kehfû'l-fukarâ, melâzu'l-ğurebâ, murebbi'l-fuzalâ, muhibbu'l-etkiyâ” gibi bir hayli sıfat kullanır. Bu sıfatların hepsi de onun etken konumunda olduğu özelliklerdir. Yani o fakirlerin ve gariplerin himaye edicisi, iyileri görüp gözeten, müttakileri seven bir hükümdardır. Sûdî burada hem *mürebbî* hem de *mürebbâ* okunabilme ihtimalini düşünerek padişahın “İyi insanların terbiye ettiği bir kimse” olduğu anlamının da düşünülebileceğini söyleyen Şem'î'yi “Bunda *mürebbâ*'yı ism-i mefûl tecvîz eyleyen mezkûr manâya vâsıl olmamış.” diyerek eleştirmektedir. Her iki şârihin verdiği anlam şöyledir:

Sûdî: Ulemâ ve fuzalâyı terbiyet idüp ahvâl-i maâşları ve intizâm-ı hâlleriyle mukayyed olıcudur demekdir. Niteki âkîbet-endiş sâhib-i sa'âdetlerin şânındandır ulemâ ve fuzalâya riâyet eylemek.

Şem'î: Fâzılları terbiye idicidir bu manâ üzre *mürebbî* fâildir. Bu hem vecihdir; fâzılların terbiye olunmuşudur, bu vech üzre *mürebbâ* ism-i mefûldür yâ'nın fethiyle.

Ayrıca “fâzılları terbiye etmek” şeklinde bir anlam okuyucu açısından eksik bir anlamdır. Kastedilen anlam Sûdî'nin belirttiği gibi onların maişetlerini ve iyi bir şekilde yaşamalarını temin

² Steingass sözlüğünde Farsça asıllı olan *kerev* kelimesine hem örümcek ağı, hem de içi çürük dış anlamı verilmekte, *kirev* şeklinde okunduğunda ise küçük gemi ve kayık anlamına geldiği belirtilmektedir.

etmek olduğu şeklindedir. “Âkıbet-endîş sâhib-i sa'âdetlerin şânındandır ulemâ ve fuzalâyâ riâyet eylemek.” diyerek Sûdî iyi padişahların bu özelliğini vurgulamaktadır.

Burada şunu da söylemek gerekir. Yukarıda iktibas edilen “muhibbu'l-etkiyâ” tamlaması da “muhabbu'l-etkiyâ” şeklinde okunabilir. O zaman anlam *müttakileri seven* değil de *müttakiler tarafından sevilen* şeklinde olur. Fakat cümlenin akışı bu seçeneği bertaraf ettiği için Şem'î de böyle bir ihtimali ileri sürmemiştir.

**

Bi-goft ahvâl-ı mâ berk-i cehân'est
Demî peydâ vu dîger dem nihân'est (ŞG: 208).

Sûdî: Hazret-i Yakûb sâ'ile cevâb virüp didi: Enbiyâ ve evliyânın mu'cizât ve kerâmât ve hark-ı âdetleri berk-i cehân gibidir, ya'nî istimrâr ve devâm üzere degil. Hâsılı, enbiyâdan zuhûr-ı mu'cizât ve evliyâdan zuhûr-ı keşf u kerâmât dâimî degildir, belki Müfîz-i Ezel'dendir, ifâza iderse müstefiz olurlar, “*ve-illâ fe-lâ*”.³

Şem'î: Hazret-i Yakûb ‘*aleyhi's-selâm* ol kimseye cevâb virüp eyitdi: Ki bizim ahvâlimiz ve mucize izhâr eylemimiz hemân kalkıcı berk gibidir. Yâhud manâ böyle ola; *cihânın* berki gibidir ki ol berk bir dem peydâ ve bir dem nihândır. Enbiyâ ve evliyânın dahi ahvâli böyledir.

Birinci mısradaki geçen *cehân* kelimesi *cihân* şeklinde de okunabileceği için Şem'î beyti her iki şekilde anlamlandırmaktadır. Sûdî ise *cehân* kelimesini *cihân* şeklinde okuyanları “mülâhazasız okurlar imiş” diyerek eleştirir. *Berk-ı cehân* sıçrayan, bir anda parlayan şimşek anlamındadır. *Berk-i cihân* şeklinde okununca tamlama isim tamlaması olur ve dünyanın şimşegi, ya'nî dünyada görülen şimşek anlamına gelir. Şimşek dünyadan başka bir yerde görülmediği için bu durumda tamlamadaki *cihân* kelimesinin gereksiz, sadece şiirde vezin ve kafiye için dolgu unsuru olarak kullanıldığını düşünmek olur. Bu tarz düşünce Sa'dî gibi dile son derece hâkim bir şahsiyete bir bütündür.

**

Ne-bîned kesî der-semâ'et hoşî
Meger vakt-i reften ki dem der-keşî (ŞG: 225).

Sûdî: Kimse senin semâ'ında eylik görmez, ya'nî senin sâz ve âvâzında bir zevk yokdur ki andan kimse safâ kesb eyleye, meger gitmek vaktinde ki nefesin çekesin, ya'nî sükût eylesen, hâsılı, meclisten gidüp sükût eylesen herkes mesrûr olur. Zîrâ senin nâ-hemvâr sâzından ve nâ-sâz âvâzından halâs olurlar.

Şem'î: Bir kimse senin semâ'ında hoşluk ve sürûr görmez. Meger gitmek vakti ki nefesini kesesin ya'nî hâmûş olasın. Ol vakit senin semâ'ında olan huzûr ider. Bu mısra-ı sâni mevten kinâyet olmak câizdir.

Sûdî *vakt-i reften* (gitme zamanı) tamlamasının kinaye yoluyla dünyadan gitme, ya'nî ölüm anlamında alınmasını kabul etmez ve “Vakt-i reften manâsını mevt manâsına ahz eyleyen beytin manâsını fevt eylemiş.” diyerek Şem'î'yi eleştirir.

**

Mecâl-i suhan tâ ne-bînî zi-pîş
Be-bîhûde goften me-ber kadr-ı hîş (ŞG: 114).

³ “Yoksa yok” diye de tercüme edilebilen bu Arapça ibare “Aksi takdirde mümkün değildir.” anlamındadır.

Sûdî: Söz mahallini mâdâm ki söylemezden evvel görmeyesin, ya'nî kable't-tekellüm sözün fırsatını ve kelâmın mahallini görmeksizin bîhûde veyâ bâtil söz söylemekle kendi mikdârını zâyi eyleme ve hürmetine noksân virme. Zîrâ bî-mahal söz söylemek hürmetsizliğe sebebidir.

Şem'î: Mâdem ki sözün mahallini görmeyesin, önden beyhûde söylemek ile kendü kadrini iletme, hürmetini zâyi eyleme. Bu hem vecihdir; mâdem ki önden sözün mahallini görmeyesin. Vech-i evvele göre zi-pîş lafzının manâsı mısırâ-ı sâniye kayd olunmuştur.

Aslında burada görülen yanlış söz dizimiyle ilgili bir yanlış olmaktadır. Şem'î ise önce yanlış anlam vermekte, daha sonra "bu hem vecihdir." diyerek doğru anlamı kabul etmektedir. Beytin iki şekilde anlamlandırılabilmesine sebep *zi-pîş* (önden/önceden) kelimesinin bağlı olduğu yerdir. Şem'î "önceden sözün yerini düşünmek" yerine "önceden beyhude söylemek" şeklini tercih ederek fahiş bir yanlış muhtemel bir anlam olarak göstermektedir.

c) İki Anlamlı Kelimenin Yanlış Anlamının Tercih Edilmesi

Kelime iki anlama gelse de Şem'î cümlelerin siyak ve sibakını dikkate almayarak yanlış anlamını tercih etmektedir.

Per-i tâvûs der-evrâk-ı mesâhif didem
Goftem in menzilet ez-kadr-i tu mi-binem biş (ŞG: 307).

Sûdî: Tâvûs yelegini mushafların evrâkı arasında gördüm. Niteki âdeten oğlancıklar tâvûs yelegini mushafların evrâkı arasına koyağanlardır. Göricek didim: Bu mertebe ve menzili ve bu makâmı senin kadrinden ve haddinden ziyâde görürüm, ya'nî bu mükerrerem ve muazzez makâm senin lâyıkın degildir.

Şem'î: Mushafların varakı üzre tâvûs kanadını gördüm zîrâ sabîlerin âdetidir münakkâş olduğundan ötüri itibâr idüp mushafları içine korlar. Hazret-i Şeyh eydür: Bir tâvûsa eyitdim: Bu mertebeyi senin kadrinden ve haddinden ziyâde görürüm.

Per kelimesi hem *kanat* hem de *yelek* anlamında kullanılmaktadır. Bu beyitte *yelek* anlamında kullanılmıştır. Çünkü Mushafların yaprakları arasına tavus kuşunun kanadı değil yelegi konur. Sûdî "Kanat diyen hatâ söyledi, zîrâ mesâhife yelek konur, kanat konmaz ve bunu herkes bilür. Pes, mushafların varakları üzre tâvûs kanadını gördüm diyen iyi görememiş" diyerek Şem'î'yi eleştirir.

**

Ez-ân-câ ki selâmet-i hâl-i dervîşân'est gumân-ı fuzûleş ne-burdend u be-yârî kabûleş kerdend (ŞG: 195).

Sûdî: Ol makam ve mertebeden ki dervîşler sâfi-derûn ve pâk-zamîrlerdir ve herkese hüsn-i hâl ile mutekid oldukları cihetden ol kimseye yaramazdır diyü itikâd eylemediler ve hakkında sû-i zann eylemediler. Hâsılı, zeyy-i sulehâda olduğuçün kendüyi sâlih ve ârif anladılar ve musâhabetlerine anı ihtiyâr eylediler.

Sûdî *gumân-ı fuzûl* tamlamasının *lâmiye* olduğunu söyler. *Su-i zan* tamlaması da aslında *zannın kötüsü* anlamında isim tamlaması olduğu halde Türkçe'ye sıfat tamlaması olarak *kötü zan* şeklinde tercüme edildiği gibi bu tamlamada da durum aynıdır. Batıl ve fasid zan anlamındadır. Yani o kişi hakkında kötü bir düşünce beslemediler demektir. Şem'î ise tamlamayı *kabîh ve nâ-ma'kûl zan* şeklinde doğru olarak anlamlandırır da açıklama kısmında ise bu kimse dervîş değildir, fuzul bir kimsedir zannını onun hakkında taşımadılar, yani gereksiz bir kişi olduğu düşüncesini taşımadılar diye söyler. O böylece fuzulî kimseler hakkında taşıdıkları düşünceyi onun hakkında taşımadılar demek istemektedir. Ayrıca ikinci bir ihtimal olarak *fuzûl* kelimesinin *fazûl* şeklinde de okunabileceğini söyler. *Fazûl* mübalağalı ism-i faildir, çok faziletli kimse demektir. Bu takdirde

Turkish Studies

anlam iyi ve çok erdemli bir kişinin düşüncesini onun hakkında düşünmediler, yani o kimsenin çok erdemli bir kimse olduğu düşüncesini taşımadılar demek istemektedir. Aslında her iki ihtimal de anlam açısından tutarlı değildir. Şem'i'nin verdiği anlam şöyledir:

Şem'i: Ol sebebden ki dervişler hâlinin selâmetidir ki tamâm hulûs-ı kalbe ve safâ-yı hâtıra mâliklerdir, ol düzde kabîh ve nâ-makûl zan itmediler ya'nî bu dervîş degildir bir fuzûl kimesnedir dimediler, bu hem vecihdir; ana fazûl zannını iletmediler, bu vech üzre fazûldur fâ'nın fethi ile ki mübâlağa-i ism-i fâildir.

**

Tenî çend ez-'udûl ki mulâzim-ı û bûdend zemîn-i hidmet bi-bûsîdend (ŞG: 378).

Şem'i *ez-'udûl* yerine *ez-'udûl-i müzekkâ* geçen nüshayı esas alarak “Tezkiye idici âdillerden bir nice kimesne ol kâdînın mülâzımı ve müsâhibi idiler, kâdînın önünde hizmet yerini öpdiler.” diye metni anlamlandırır.

Yukarda geçtiği gibi *mürebbî* (terbiye eden) kelimesi *mürebbâ* (terbiye edilen) şeklinde okunabildiği gibi burada da *müzekkâ* (tezkiye edilen) kelimesi *müzekkî* (tezkiye eden) şeklinde okunabilmektedir. Her ikisinin yazılışı aynıdır. Şem'i bu kelimeyi *müzekkî* şeklinde okuyarak “tezkiye idici âdiller” anlamı vermektedir. Âdiller için aranan özellik onların tezkiye edici/temize çıkarıcı olmaları değil, bilakis kendilerinin tezkiye edilmiş olmaları, ya'nî doğru ve dürüst kabul edilmeleridir. Dolayısıyla *müzekkî* şeklinde ism-i fail olarak okunması yanlış olmaktadır. Sûdî “Bazı nüshada *'udûl-i müzekkâ* vâkidir, tef'îl bâbından ism-i mef'ûl, ya'nî pâk âdiller, ism-i fâ'il tutanlar bilmez imiş.” diye Şem'i'yi eleştirmektedir.

Bu tarz örneklerden bu kadarıyla yetinilecektir.

II) Terim Anlamlarını Bilmemeden Gelen Yanlışlar

Dili bilmek aslında biraz da o dilin terminolojisini bilmek demektir. Her dilin kendi tarihi süreci içerisinde geliştirdiği bir sürü terimler vardır ve olmaya devam edecektir. Bu aynı zamanda dilin canlı oluşunun da bir gereğidir. Herhangi bir metni özellikle edebî değeri olan bir metni tercüme edenlerin bu tarz terimleri çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde kaçınılmaz olarak anlam yanlışlıkları ve tutarsızlıklar ortaya çıkar. Şem'i şerhinde onaltı yerde bu tarz terminolojiyi bilmemeden gelen ve Sûdî'nin eleştirisine hedef olan yerlerle karşılaşırız. Bu başlık edebî metinlerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunma düşüncesiyle biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Aşağıda önce terimlerin geçtiği metin verilecek, daha sonra her iki şârihin metne verdiği anlamlar gösterildikten sonra gerekli bazı açıklamalar yapılacaktır.

1. Guzîr- Nâ-guzîr

Çu ceng-âverî bâ-kesî ber-sitîz
Ki ez-vey guzîret buved yâ girîz⁴ (ŞG: 45–46).

Sûdî: Çünkü ceng-âversin ya'nî savaş erisin ve elinden lecc ü 'inâd ve cidâl gelür, bir nev'i kimse ile lecc ü 'inâd ve cidâl eyle ki andan ihtiyâcssizliğin ve zarûretsizliğin ola, ya'nî ana hiç bir vecihle ihtiyâcın ve zarûretin olmaya veyâ andan nefretin ve girîzin ola, ya'nî andan kaçınman ve i'râzın ola. Ammâ bu bana gelen yâr-ı kadîm benim zarûretli ve nâ-guzîr ve muhtâcun ileyh dostum ve muhibbim idi ve andan hiç bir vecihle girîz ve nefret ve i'râzım yok idi.

Aslında *Bostân*'da geçen bu beytin şerhinde Sûdî bu iki terim hakkında bir hayli açıklamalarda bulunur. Ona göre bu beytin şerhinde bütün şârihlerin ayağı balçığa batmıştır (ŞB: 2/394). O böyle demekle onların beyti anlamlandırmak için çırpındıkça daha çok yanlışla

⁴ Sûdî *girîz* kelimesinin kâf-ı Acemînin kesriyle okunduğunu belirtir (ŞG: 71).

düştüklerini söylemek istemektedir. Sûdî, Hafız Divanı şerhinde ve *Bostân* şerhinde de yeri geldikçe benzer açıklamaları tekrarlar.

Ayrıca *Şerh-i Dibace-i Gülistân*'da bu beyti oldukça geniş olarak ele aldığını, ayrıntılı bilgi isteyenlerin oraya bakabileceğini söyler. Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'da yaptığı açıklamaları sadeleştirerek vermek istiyoruz.

Guzîr zaruri olmayan anlamındadır. Başına nâ olumsuz edatı gelince (nâ-guzîr) iki olumsuzun yan yana gelmesiyle olumlu anlamı kazanarak zarurî ve kaçınılmaz olan anlamına gelir. Bu tıpkı Arapçadaki gerekmez anlamına gelen *budd* kelimesi gibidir. Başına lâ olumsuzluk eki gelince (lâ-büdd) mutlak gerekli olan şey anlamına gelmektedir.

Mevlânâ Câmî her iki terimi (guzîr ve nâ-guzîr) bir kıtada bir araya getirerek şöyle söyler:

Kıta:

'İlmî ki nâ-guzîr-i tu bâşed bedân gerây
V'ân-râ k'ez-ân guzîr buved cust u cû me-kon
V'ân-geh ki hâsıl-ı tu şeved 'ilm-i nâ-guzîr
Ġayr ez-'amel be-mûceb-i û ârzû me-kon

Bu kıtayı Molla Câmî öğüt vermek için yazmıştır. Anlamı şöyledir: Sana mutlaka gerekli olan ilme yönel. Senin için gerekli olmayan ilme talip olma. Senin için mutlaka gerekli olan ilimleri elde ettiğin zaman bildiğin şeyleri uygulamaya koymaktan, onların gereğini yerine getirmekten başka bir şey arzu etme.

Beyt:

Tuyî ki derd u gamet yâr-ı nâ-guzîr-i men'est
Cefâ vu her çî resed ez-tu dil-pezîr-i men'est

Sen öyle birisisin ki senin derdin ve gamın benim mutlak gerekli yârimdir. Senden cefa ve her ne ki gelirse gönlüm onu kabul edicidir.

Nizâmî *Mahzenü'l-Esrâr*'da şöyle söyler:

Beyt:

Hest zi-yârî heme-râ nâ-guzîr
Hâsa zi-yârî ki buved dest-gîr

Herkesin kaçınılmaz olarak bir sevgiliye ihtiyacı vardır. Özellikle insanın elinden tutan bir sevgiliye ihtiyacı daha fazladır.

Bütün bu örnek beyitleri zikrettikten ve açıklamalarda bulunduktan sonra Sûdî şunları ekler: Bu beyt *Bostân*'da bulunmaktadır ve anlamı bizim söylediğimiz gibidir. Bütün şârihler beytin anlamına ulaşamamışlardır. Bazılar saçma ve yavelerle sözü gereksiz yere uzatmışlardır.

Şem'î: Çünkü ceng idersin şol kimesne ile lecc ve inâd eyle ki ol kimesneden sana ayrılmak kaçmak ola. Ya'nî çünkü cenk itmek murâd idersin, bârî kimesne ile cenk ve inâd eyle ki ana ihtiyâcın olmaya ve anın iftirâkından müteallim olmayasın; yâhud senin helâk ve zararına kasd itse, kendini andan halâs itmege kâdir olasın.

Şem'î'nin beyte verdiği anlam verilmek istenen mesajdan uzaktır. Ayrıca onun *girîz* kelimesine ayrılmak ve kaçmak anlamı vererek “ol kimesneden sana ayrılmak kaçmak ola” demesi de doğru değildir. Doğrusu Sûdî'nin “andan nefretin ve girîzin ola, ya'nî andan kaçınman ve i'râzın

ola" şeklinde verdiği anlamdır. Şem'î beytin anlamını verdikten sonra yukardaki terimlerle ilgili şu açıklamaları ilave eder:

Guzîr bud ma'nâsınadır lügatde, ammâ lâzım olmayan nesne manâsına istimâl olunur. Nâ-guzîr lâyıq manâsınadır lügatde, ammâ lâzım nesne manâsına isti'mâl olunur, tetebbu' iden kimesneye malûmdur.

2. Tabak

Be-çi kâr âyedet zi-gul tabakî
Ez-Gulistân-ı men bi-ber varakî (ŞG: 52).

Sûdî beytin anlamını vermeden önce "Burada *tabak* açılmış gül anlamındadır. Çünkü Araplar açılmış güle *verd-i mutabbak* derler. Dolayısıyla *zi-gul tabakî*'nin anlamını *gülden bir tabak* ve *bir tabak gülden* diyenler kelimenin bu anlamını bilmemektedirler. Bu konuyu ele almayanlar da bu kelimenin anlama geldiğini bilmiyorlar. Bilseler bu konuya temas ederlerdi." diye söyler.

Sûdî: Senin ne işine gelir ya'nî ne kârına yarar bir mutabbak gül? Benim Kitâb-ı Gülistânımdan bir kâğıd mikdârı hâtırına al ya'nî hıfz eyle ki bin gül-i mutabbakdan enfa'dır, hitâb âmmdır.

Şem'î: Gülden bir tabak senin ne işine yarar. Benim Gülistânımdan bir varak ilet ki andan bin mertebe yegdir.

Şem'î *tabak* kelimesinin terim anlamını bilmediği için "gülden bir tabak" demektedir. Bir sonraki beyit de burada kullanılan *tabak* kelimesinin açılmış gül anlamında olduğunu göstermektedir.

Gul hemîn rûz-ı penç u şeş bâşed
V'în gulistân hemîşe hoş bâşed

Bu beyti Sûdî şöyle anlamlandırır: Açılmış gülün ömrü ancak beş altı gün mikdarı olur, çabuk zevale gider ve ömrü kısadır. Fakat Gülistân kitabı her zaman terütazedir, ne solar, ne kurur ve ne de çürür.

Şunu da söylemek gerekir ki İlaydın, *Gülistân* tercümesinde her ne kadar dipnotta Sûdî'nin bu kelimeye *açılmış gül* anlamı verdiğini belirtse de *tabakî* kelimesine *bir sepet* anlamı vermektedir (İlaydın 1991: 309).

3. 'Alem

Der-'amel kûş u her çi hâhî pûş
Tâc ber-ser nih u 'alem ber-dûş (ŞG: 196).

'Alem kelimesinin sözlüklerde birden çok anlamı zikredilir. Parlatır'ın sözlüğünde (2006: 75) altı farklı anlamı verilir:

"1. Nişan, iz, damga. 2. Sancak, bayrak 3. Sınır taşı veya izi. 4. Özel ad, unvan. 5. Minarenin tepesinde bulunan ay, ayyıldız. 6. Hem silâh hem de sembol olarak kullanılan bir tür balta, teber."

Sûdî'ye göre bu beyitte geçen *'alem* kelimesi Arap ve Acem diyarında dilencilerin omuzlarına koyup onunla dilencilik ettikleri şeydir. Buna göre beytin anlamı şu şekildedir.

Sûdî: Amele sa'y ve kûşîş eyle ve her ne libâs giyersen giy. Yani amel-i sâliha takayyüd eyle ve her ne istersen giy, tek hemân harâm olmasun, harîr ve atunlu esbâb gibi. Gerekse başına pâdişâhlar tâcı ko, ya'nî pâdişâhâne tâc ve libâs giy, gerekse gedâyâne. Zîrâ omuza 'alem komakdan murâd gedâlık eylemektir, niteki Arab ve Acem gedâlarının de'bidir.

Şem'î ise "Alem bunda sancak manâsına degildir, tamgâ manâsınadır ki câmelere basarlar ve pâdişâhlara mahsûs câme vardır ki altun ile dikerler bunda 'alem ana dahi dirler." diyerek beyti şöyle anlamlandırır:

Şem'î: Amel-i sâlihe sa'y eyle ve melbusâtndan her ne ister isen giy. Pâdişâhlar ve sâhib-i devletler gibi başın üzre tâc ve omuzun üzre 'alem ko, ya'nî tamgâlu ve 'âlemlü kaftân giy ki Acemlerin âdetidir 'alemi omuza düşürürler, bu söz ana göredir.

Şem'î'nin 'alem kelimesine verdiği anlam doğru olabilir. Fakat bir sonraki beyit dikkate alındığında beyitte geçen 'alem kelimesine Sûdî'nin verdiği anlamın daha tutarlı olduğu görülmektedir. Sonraki beyit şöyledir:

*Zâhidî der-palâs-pûşî nîst
Zâhid-i pâk bâş u atlas pûş*

Zahitlik eski püskü ve yoksul elbisesi giymekle olmaz. Sen gerçek zahit ol da istersen atlastan yapılmış elbise giy. Zühd ve takvanın seçkin elbise giymekle veya yoksul elbisesi giymekle ilgisi yoktur. Sadece köhne ve eski elbise giymekle zahit olunamaz.

Dolayısıyla birinci beyitte de iki zıt unsurun bir arada olması gerektiği anlaşılmaktadır. Yani iyi ve güzel iş yapmaya çalış da her ne istersen giy. İsterse padişah elbisesi, isterse yoksul elbisesi olsun, fark etmez demektir.

4. Tılsımda ölmek

'Amel-i pâdişâh çun sefer-i deryâ'st sûdmend u hatarnâk. Yâ genc ber-gîrî yâ der-tılsım bi-mîrî (ŞG: 133).

Sûdî *tılsım*'ın defineyi koruyan şekil olduğunu söyledikten sonra şu anlamı verir:

Sûdî: Pâdişâh hizmeti deryâ seferi gibidir, hem fâideli ve hem korkunç. Yâ vâfir mâl kaldırırsın ya'nî tahsîl idersin, veyâ tılsımda ölürsün. Murâd kıssadan hissedir. Gerçekden, hâsılı, gâh olur ki bir kimse deryâ seferin idüp mâl-i firâvân tahsîl ider ve gâh olur ki gemisi yaralanup gark olur. Pâdişâh hidmeti de böyledir, gâh olur ki bir kimse a'lâ menâsıba vâsıl olup küllî hazîneye mâlik olur ve gâh olur ki pâdişâh gazabına mazhar düşüp başdan çıkar. Pes, *yâ der-tılsım bi-mîrî* demekden murâdı bu iki manâdır, ya'nî gemisi pârelenüp gark olmak ve pâdişâh hışmına mazhar düşüp helâk olmaktır, hakikatde tılsımda ölmek degildir, bazıları zanneyledikleri gibi.

Şem'î: Pâdişâhların ameli deryâ seferi gibidir fâidelü ve hatarlu. Yâ budur ki genc hâsil eylesin yâ budur ki tılsımda ölürsün. Tılsım definde olan sûrete derler.

Şem'î'nin *tılsımda ölmek*'le neyin kastedildiğini belirtmesi gerekirdi. Ayrıca *'amel-i pâdişâh* tamlamasını *padişahın hizmetinde bulunmak* değil de *padişahların ameli* diye anlamlandırması doğru değildir. Bu tercüme okuyucuya doğru bir anlam ifade etmekten uzaktır.

5. Âyîne-dâr

Dirîğ âmedem der-terbiyet-i sutûrân u âyîne-dârî der-mahalle-i kûrân (ŞG: 209).

Anlayışsız ve kalpleri katı bir topluluğa vaaz eden Sa'dî bu durumda kendisini sanki hayvanları eğitmeye çalışan ve körler mahallesinde ayna taşıyan birisi gibi düşünerek

hayıflandığını anlatan yukardaki cümlede geçen *âyîne-dâr* (ayna taşıyan) terimi hakkında Sûdî şu açıklamaları yapar:

Malûm ola ki *âyîne-dâr* ve *âyîne-gerdân* şol kimseye dirler ki bir âyîne eline alup gezdirir ve mülâkî olduğu kimseye sunar ve ol da bir pâre âyîneye bakınur, andan sonra çıkarup eline bir akçe veyâ bir kaç mangır virüp âyîneyi eline vaz' ider. Bu vaz' ekser Hind ve Acem fukarâsındır ve âyînenen murâd Dımışkî âyînedir ki demürden sapı olur ve anlar âyîne diseler ol murâddır. Hâce Hâfız âyîne-dârı mezkûr manâya kasd eylemiş bu beyitte:

Dil serâ-perde-i mahabbet-i û'st
Dide âyîne-dâr-ı tal'at-ı û'st

Şerh-i Divan-ı Hafız'da Sûdî'nin bu beyit için söylediklerini sadeleştirerek iktibas etmek konuya biraz daha açıklık kazandıracaktır:

Gönül cananın sera-perdesidir (evin içine çekilen perde). Bu perde arkasında olanlar yabancılardan gizli olduğu gibi onun muhabbeti de benim gönlümde rakiplerden öylece gizlidir. Göz de onun yüzüne ayna tutucudur. Bir şey aynanın karşısında olduğu sürece aynadan onun yansması kaybolmadığı gibi gözümde de sevgilinin yüzü gitmez, ya'nî uyusam gönlümde, uyanık olsam gözümde. Gözün ayna tutucu olması sevgilinin daima gözde olması ve hiç ondan ayrılmaması demektir (ŞDH: 1/69).

Sûdî bu terim hakkında yanlış açıklamalarda bulunanları veya herhangi bir açıklama getirmeyenleri "Âyîne-dâr'ı âyîne-fürûş manâsına ahz idenler ve tefsîrini külliyyen ihmâl idenler, malûmdur ki mezkûr takrîrden bî-nasîb imişler." diye eleştirir.

Şem'î: Bana hayf geldi binitlere ve hayvânlarla terbiyet eylemek ve körler mahallesinde âyîne-dârlık ve âyîne-fürûşluk eylemek.

Şem'î her ne kadar *âyîne-dâr* terimini aynen kullansa da daha sonra *âyîne-fürûş* (ayna satan) diye açıklama getirmekle terime yanlış anlam vermektedir.

6. Külâh-ı Tatarî

Hâcet be-külâh-ı beregî dâştenet nîst
Dervîş-sıfat bâş u külâh-ı Tatarî dâr (ŞG: 217).

Sûdî: Yoksulların külâhını giymeye ihtiyac yok. Dervîş karakterli ol da istersen emir külâhı giy.

Şem'î: Külâh-ı beregî tutmak ya'nî dervîşler gibi sana külâh-ı beregî giymek hâcet ve lâzım degildir, zîrâ sûrete aslâ itibâr yokdur. Belki dervîş sıfatlı ol ve ahlâk-ı hâmidde hâsil eyle ve Tatar'a mensûb külâh tut ya'nî Tatar külâhını giy. Tatar bunda kâfir manâsınadır nitekim mahal ana karînedir ve hem zebân-ı Fârisî'de ekser mahalde Tatar kâfir manâsına istimâl olunur, kendi manâsına dahi gelür ki Mihr-i Müşterîde vâki' olmuşdur. Sûrûrî Efendi cündî ve marûf Tatar manâsına kayd itmişdür. Fakîr ihtiyar itdügüm manâda mübâlağa vardır.

Şem'î hem *külâh-ı beregî*'nin ne anlama gelmediğini söylememiş, hem de *külâh-ı Tatarî*'ye kâfir külâhı anlamı vererek hataya düşmüştür.

Her iki terim hakkında Sûdî şu açıklamalarda bulunur:

Külâh-ı beregî beyâniye. Bere kuzıya dirler ki Arabca hamel dirler. İmdi malûm ola ki Şirvân ve Karabağ ve Azerbeycân ve bi'l-cümle ekser A'câm kuzı derisinden külâh giyerler ve ana *külâh-ı beregî* dirler, yâ-i nisbetle, hâcegî ve bendegî didikleri gibi. Gâh olur ki yalnız *beregî* de dirler. Ekser mezkûr külâhı fukarâ cinsi giydigiçün bunda anı tahsîs bi'z-zikr eyledi. *Külâh-ı Tatarî* beyâniye. Lügatlerde külâh-ı emîrâne ile tefsîr eylemişler, ekâbir-i ulemâ-i A'câmdan mesmû'umuz

Turkish Studies

böyledir, husûsen nâdire-i zamân ve u'cûbe-i devrân, sâhib-i tesânîf-i râika ve mâlik-i kasâid-i masnûât-ı fâika, efendimiz, veliyy-i nimetimiz ve üstâdımız Mevlânâ Halîmî Şîrvânî “*Kaddese'llâhu Te'âlâ rûhahu ve ce'ale fi gurefi'l-cinâni futûhahu*” ki Şâm-ı Şerîf'de tavattun idüp ednâ vazîfe ile kâni' olup talebenin ifâdesiyle takayyüd eylemiş, bu bende-i duâ-gûylarına Gülistân talîm eyledikde böyle ifâde buyurdılar ve sâir talebeye hîn-i talîmde böyle ifâde buyururlardı ki *külâh-ı beregî* mukâbilinde vâki' olmağın andan külâh-ı fakîrâne ve bundan külâh-ı emîrâne murâddır ki anı Tatar hanları ve mîrzâları ve sultânları giyerler, ekserî semmûr ve veşken olurmuş.

Sûdî'nin bizzat kendi hocası ve kendisinden *Gülistân*'ı okuduğu Mevlânâ Halîmî Şîrvânî'den naklettiği bu açıklamalar beytin anlaşılması için son derece gerekli ve okuyucuyu tatmin eden açıklamalardır. Sûdî ayrıca beyitte geçen *Tatar* kelimesiyle kâfir anlamı kastedildiğini söyleyen Şem'î'yi şöyle eleştirir:

Tatar bunda kâfir manâsınadır, niteki mahal ana karînedir ve bu ma'nâda mübâlağa vardır diyen efhâş-ı hatâyâ eylemiş, zîrâ bu kelâmın fehvâsı dervîş-sıfat ol, kâfir şapkasını giy dimekdir, bu ise hergiz câiz degildir. Zîrâ bir kimse erkân-ı islâmı riâyet eylese ve başına kâfir şapkasını giyse veyâ belinden zünnâr sarkıtısa ehl-i şer' anın küfrine hükm iderler ki bunlar alâmet-i tekzîb-i şeâir-i islâmdır diyü. Bunda hod mübâlağa tarîkiyle kendi didiği gibi şîâr-ı küfri izhâra ruhsat ve cevâz göstermek fehm olunur “*El-'iyâzu bi'llâhi Te'âlâ*”.

7. Semâ'

Nâ-çâr be-hilâf-ı re'y-i murebbî bi-reftemî vu ez-semâ' u muhâletat hazzî ber-giriftemî (ŞG: 223).

Sûdî bu ve bunun gibi yerlerde sema' “*sâz âvâzı ve hânende ve gûyende âvâzı*” anlamına geldiğini söyleyerek bunu kanıtlamak için *Bostân*'da geçen şu beyti iktibas eder:

*Ne mutrib ki âvâz-ı summ-i sutûr
Semâ'est eger 'ışk dâri vu şûr*

(Mutrib âvâzı degil belki atın ve sâir tavarların ayağı ve tırnağı âvâzı semâ' ve sâz ve sözdür eger aşkın ve muhabbetin var ise (ŞB: 1/584).

Bu beyitte geçen sema' kelimesi dönmek ve raks etmek anlamında olmadığı gibi burada da “âvâz cinsine” semâ' denildiğın söyler.

Şem'î: Bi'z-zarûrî şeyhin re'yine muhâlif birkaç kadem gider idim ve semâ' ve ihtilâtdan bir hazz ve zevk tutar idim ya'nî semâ' iderdim.

Şem'î bu açıklamayı yaptıktan hemen sonra iktibas ettiği beyit de sema' kelimesini dönmek, raksetmek anlamında aldığı göstermektedir.

*Raks ber-şi'r-i ter u nâle-i ney hoş bâşed
Hâsa raksî ki der-ân dest-i nigârî gîrend*

(Yeni ve taze bir şiir ve neyin inlemesiyle raks etmek güzeldir. Hele bir de o raksta sevgilinin elini tutmuşlarsa bu daha da güzeldir.)

Bununla berabe Şem'î'nin sema'ı musiki manasına aldığı yer de vardır.

*Ne bîned kesî der-semâ'et hoşî
Meger vakt-i reften ki dem der keşî*

Bir kimse senin semâ'ında hoşluk ve sürûr görmez. Meger gitmek vakti ki nefesini kesesin ya'nî hâmûş olasın. Ol vakit senin semâ'ında olan huzûr ider (ŞG: 225).

Turkish Studies

8. Murğ-i eyvân

Murğ-i eyvân zi-hevl-i û bi-perîd
Mağz-i mâ burd u halk-i hod bi-derîd (ŞG: 227).

Sûdî: Mürğ-i eyvân ol mutrib-i nâ-sâzın âvâzı hevlinden ürküp uçdı, ya'nî tahammül idemediğinden yerinden perrân oldı gitdi. Bizim beynilerimizi aldı iletđi ve kendi boğazını yırtđı. Hâsılı, hem bize cefâ eyledi ve hem kendiyi.

Şem'î: Eyvânın murğ-i ol savtın heybet ve hevlinden uçdı ya'nî ürkdi. Ol kabîh ve nâ-sâz mutrib, âvâzı ile bizim beynimizi iletđi ve kendü boğazını yırtđı.

Sûdî, şârihlerin hiç birisinin *murğ-i eyvân*'ın anlamına temas etmediklerini, dolayısıyla onların meçhulü olduğunu söyledikten sonra şu açıklamaları yapar:

Malûm ola ki Kızılbaş-ı bed-maâşdan evvel Şîrâz şehrinin de'b ve âdeti bu imiş ki köşklerrinin 'alemi yerine ağaçdan birer kuş tırâş idüp vaz' iderler imiş, kimi al tûtî ve kimi yeşil ve kimi beyâz ve kimi kebûter ve kumrı ve tâvûs ve şâhîn ve gayrılarını. Ve bu mürğânın içini tecvîf iderler imiş ya'nî içlerini koğuk iderler imiş ve ağızlarına birer sipsi vaz' iderler imiş. Pes, her bâr ki bir bâd hareket eylese bu hayvânlar dönüp bunlardan esnâf-ı asvât sâdır olur imiş. Pes Hazret-i Şeyh "*murğ-i eyvân zi-hevl-i û bi-perîd*" buyurđığı mübâlağa tarîkiyledir. Yani ol nâ-sâz mutribin müz'ic ve hevlînâk sadâsından mürğ-i eyvân câmid iken ürküp kaçdı. İmdi kıyâs eyle ne mertebe mûlim ve mûhiş âvâz olmak gerek âvâzı.

Bu açıklamalardan Sûdî'nin derin bilgisini ve metin şerhindeki başarısını görmek mümkündür.

9. Şerta

Bâ-tab'-ı melûlet çi koned dil ki ne-sâzed
Şerta heme vaktî ne-buved lâyıık-ı keştî (ŞG: 298).

Sûdî "Şerta poyraz didikleri yelin ismidir, muvâfık yelin ismidir diyenler fikirsiz söylemişler, zîrâ muvâfık yel keştîye lâyıık olmamağın manâsı yokdur, ednâ fikre mâlik olan bilür." açıklamasından sonra beyte şöyle anlam verir:

Sûdî: Gönül neye mâlikdir ki senin melûl tab'ına uymaya ya'nî muvâfık olmaya, hâsılı, muvâfık olması zarûrîdir, zîrâ sâhibi anı iktizâ ider, ya'nî muvâfakat iderse bi't-tab' eylemez, belki bi'l-kasr eyler. Niteki rîh-i şerta bi't-tab' her keştîye lâyıık olmaz. Meselâ Mısır'a Rûmdan giden keştîye poyraz lâyııkdır, ammâ gelene lâyıık degil, belki lodos lâyııkdır. Mısırâ'-ı sâni mısırâ'-ı evvele nisbet makâm-ı ta'lilde vâki'dir.

Şem'î birinci mısradaki *ne-sâzed* fiilini olumlu ya'nî *bi-sâzed* şeklinde okur ve beyti şöyle anlamlandırır:

Şem'î: Nice itsün gönül ki senin melûl tab'ın ile düzile ya'nî muvâfakat idüp anın ile sulh ve ilhâd üzre ola. Hâsıl-ı manâ; dil tab' ile her zamân bir hâl üzre olmaz, zîrâ gâh şâdân gâh nâlân olur. Muvâfık yel her bir vakit keştîye muvâfık esmez, belki gâhî muhâlîf eser.

Burada fiilin olumlu şekilde kullanılması da yanlış olmaktadır. Nüsha farklarıyla ilgili eleştiriler kısmında ele alındığı gibi Türkçe benzer yapıdaki başka bir örnekle konuyu açıklamak gerekirse "Adam ne yapsın ki ağlamasın." (Ağlamayıp da ne yapsın) cümlesi Şem'î tarafından "Adam ne yapsın ki ağlasın." şekline çevrilmiş olmaktadır. Şerta kelimesine *muvaıfık yel* anlamı verilmesini Sûdî eleştirmektedir. Sûdî, Gülistân şerhinden önce telif ettiği Hafız Divanı şerhinde geçen aşağıdaki beyti

Keştî-nişestegânîm ey bâd-ı şerta ber-hîz

Turkish Studies

Bâşed ki bâz bînîm ân yâr-ı âşinâ-râ

“Gemisi oturmuş kimseleriz, ey bâd-ı muvâfık, kalk ya’nî peydâ ol ve es, ola ki bir dahi görevüz ol âşinâ yâri ya’nî biliş yâri, yâ yüzgeç yâri.” diye anlamlandırmakta ve *bâd-ı şerta* için “Yanımızda olan lügatlerde bulmadık, ammâ istimâlde gemiye muvâfık bir yeldir. Ni’metullâh da muvâfık dimiş, ancak yeli anmamış.” demektedir (Kaya 2008: 306).

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi Sûdî, Gülistân şerhinden önce telif ettiği Hafız Divanı şerhinde *şerta* kelimesine *poyraz* anlamı verilmesini doğru bulmadığı için farklı bir anlam vermektedir.

10. Muşt-zen

Muşt-zenî-râ hikâyet konend (ŞG: 303).

Şem’î: Bir zûr-bâzı hikâyet iderler.

Sûdî muşt-zen’in yumruk vurucu anlamında olduğunu söyledikten sonra “Bunun aslı budur ki muşt-zenlik bir fendir ki sağ elin baş parmağın sebâbe ve vustâ beynine alur ve sol elinde bir nesneyi siper ider ve mıtrak oyunu gibi oynar, hâsılı, sağ elini mıtrak yerine istimâl ider. Ve bu tâife bu fende ol kadar idmân iderler ki sağ elinin her bir parmağı hıyara dönmüştür.” diyerek bizzat şahit olduğu bir olayı nakleder. Bu kısmı sadeleştirerek vermek istiyoruz.

Tahsilim zamanında Şam’a Semerkantlı birkaç öğrenci geldi, bunların bazısının muşt-zenlik fenninde biraz maharetleri vardı. Misafir oldukları için kendilerini hamama götürdük. Hamamda biraz terledikten sonra hamamın duvarına o kadar yumruk vurdular ki tabiri mümkün değil. Meğer bu onların bir çeşit idmanı imiş. Başka bir kere bunlarla Rebve tarafına gezmeye gittik. Sohbet esnasında birisi arkadaşına kalk da biraz oyun oynayalım dedi. Kalkıp oynamaya başladılar. Oyun esnasında birisi arkadaşının kulak tozuna öyle şiddeti bir yumruk vurdu ki derhal yere serildi ve rengi gömgök oldu. Biz birkaç Rumî öğrenci öldü diye korktuk, fakat onlar hiç aldırmadı, kalkıp o kişiye aklı başına gelene kadar masaj yaptılar. Sûdî bu olayı anlattıktan sonra “Muşt-zeni zûr-bâz ile tefsir idenler tefşîr eylemişler.” diyerek Şem’î’yi eleştirir.

11. Ebrû-yı kûr

Kes ne-tuvâned girift dâmen-i devlet be-zûr

Kûşîş-i bî-fâ’ideest vesme ber-ebû-yı kûr (ŞG: 304).

Sûdî *ebû-yı kûr* tamlamasının körün kaşısı anlamında değil kaşısı olmamak anlamında kullanıldığını, kaşının kılı olmayınca ona vesme (rastık) çekmenin hiçbir faydası olmadığını söyleyerek beyti şöyle anlamlandırır:

Sûdî: Kimse devlet etegini zûr ile dutmağa kâdir degildir, ya’nî kuvvet-i bâzû ile devlet el virmez. Zîrâ ebrû-yı kûra vesme çekmek gibi bî-fâidedir devlet ve saâdete sa’y cânib-i Hakdan inâyet olmayınca.

Şem’î: Kimse zûr ile devlet etegini tutmaya kâdir olmaz. *Körün kaşısı* üzre râstık urmak gözüne fâide olsun deyü fâidesiz çalışmaktır. Cidd ü cehd ile devlet hâsıl itmek hemân buna benzer ki muhâldir.

Şem’î *ebû-yı kûr* tamlamasını *körün kaşısı* şeklinde tercüme etmekle bu terimi bilmediğini göstermektedir.

12. Mesânî

Sem’î ilâ haseni’l-egânî

Men ze’llezî cesse’l-mesânî (ŞG: 308).

Turkish Studies

Mesânî mesnâ'nın çoğul şeklidir ve iki kıllı (telli) saza denir.

Sûdî: Benim kulağım güzel gınâlaradır, yâhûd benim semâ' ve isgâm güzel âvâza mukayyedir, ya'nî meylim güzel âvâzadır. Kimdir şol kimse ki iki kıllı sâz çalar, ya'nî ana ne itibâr. Maksûd budur ki güzel âvâzı sâza tercîh ider. Hâsılı, benim meylim hüsn-i savtadır, sâza degil.

Şem'î: Kulağım eġânî eyüsinedir. Kimdür şol kimse ki eli ile mesânîye yapışdı ya'nî mesânî çaldı, ki *murâd hüsn-i savtdır*.

Şem'î ise mesânî kelimesinden maksat *hüsn-i savt* (güzel ses) olduğunu söyleyerek yanlışla düşmektedir. Ayrıca “Kimdür şol kimse ki eli ile mesânîye yapışdı ya'nî mesânî çaldı, ki *murâd hüsn-i savtdır*.” cümlesi de ikinci mısradaki kastedilen anlamı ifade etmekten uzaktır. Verilmek istenen mesaj Sûdî'nin söylediği gibidir. Yani iki telli saz çalan da kim oluyormuş. Ben ona itibar etmem, bilakis güzel sese itibar ederim.

13. Siper-bâz, Çarh-endâz

Civânî be-bedraka hem-râh-ı mâ şud siper-bâz u çarh-endâz u silah-şûr u biş-zûr ki deh merd-i tuvânâ kemân-ı û zih kerdendî vu zûr-âverân-ı rûy-ı zemîn puşt-i û-râ be-zemîn ne-y-âverdendî (ŞG: 421).

Şem'î: Bir civân bedraka ile bize yoldaş oldu siper oynadıcı ve çarh atıcı dahi cündî ve ziyâde kuvvetlü ki on kuvvetlü merd ile ol civânın yayını kuramazlardı. Yeryüzünün zûrluları gureşde anın arkasını yer üzre getürmezler idi.

Şem'î'nin “*siper oynadıcı ve çarh atıcı*” diye anlamlandırdığı ve açıklamada bulunmadığı bu terimler hakkında Sûdî şu bilgileri verir:

“*Siper-bâz* kalkan oynadıcı dimer ki bir oyundur silahşörler arasında, ya'nî bir fendir. Şurrâh müsakillen bir fen olduğunu bilmediklerinden ihmâlle geçmişler. *Çarh-endâz* vâsf-ı terkîbidir. *Çarh* lafz-ı müşterekdir, buraya münasib, pek yaydır ki kirişi alındıktan sonra iki başı bir yere gele, zenbûrek yayına da çarh dirler ki Rûmda ana zenberek dirler ve bunun okına nâvek dirler. Pes, *çarh-endâz*'dan murâd nâvek-endâzdır mecâz-ı mürsel tarîkiyle, ya'nî zikr-i mahall ve irâde-i hâll dimer ki, pes, zenberek atıcı ve çarh atıcı diyenler müsâmaha eylemişler.”

Ayrıca Sûdî'de *be-zemîn* şeklinde geçen kelime Şem'î'de *ber-zemîn* şeklinde okunur. Sûdî'de *arkasını yere getüremezlerdi* şeklinde anlam verilen kısım böylece Şem'î'de *arkasını yer üzre getürmezlerdi* şeklini alır. Bu tarz bir tercüme belîğ ve fasih olmaktan uzaktır.

14. Tabl-ı ġâzî

Ne-mî-dâned ki âheng-i Hicâzî

Furû mâned zi-bâng-i tabl-i ġâzî (ŞG: 480).

Sûdî: Bülend-âvâz nâ-dân bilmez ki âheng-i Hicâzî ya'nî âvâze-i Hicâzî tavul âvâzından batar, kalur, ya'nî anın yanında işidilmez. Zîrâ tavulun yanında borî ve sûr-ı nây ve zîl ve bunlar gibiler işidilür ancak, nâzik nağme ki insân hançeresinden peydâ olur, kanda işidilür?

Şem'î: Lâkin ol câhil bilmez ki ol Hicâz'a mensûb olan sada ya'nî Hicâz perdesi, Hicâz bir makâmın ismidir makâmâtıdan, cân-bâz tablinin âvâzından aşağı kalur ya'nî mağlup olur. ġâzî bunda cân-bâz ma'nâsındır.

Sûdî'nin bu terimle ilgili açıklamaları şöyledir: *Tabl* tavul manâsındır. *ġâzî* lafz-ı müşterekdir, ehl-i ġâzâyâ ve cân-bâza dirler, lâkin *tabl-i ġâzî* tavula dirler tabl-bâz'dan ihtirâz içün. Pes, bunda cân-bâz tavulı diyen hayli pehlevânlık izhâr eylemiş.

15. Engušt-i nîl çekmek

Yâ me-rev bâ-yâr-i ezrak-pîrehen
Yâ bi-keş ber-hanumân engušt-i nîl (ŞG: 491).

Sûdî: Yâ gök gömlekleli musâhible yürüme ya'nî ihtilât eyleme, veyâ idersen sen de esbâb ve eskâlini çivit rengine çek, ya'nî anınla hem-renk ol. Murâd budur ki; her tâife ile ki ihtilât idersen, onların rengine girüp anlarla hem-renk olmayınca safâ bulmazsın.

Şem'î: Yâ gök gömlekleli yâr ile gitme ya'nî nâ-makûl yâr ile baş koşma, yâ hânümânın üzre çivit barmâğını çek, ya'nî cemî' mülkden ümîdi kat' eyle.

Sûdî'nin beyitle ilgili açıklamaları şöyle:

Engušt-i nîl beyâniyedir, zîrâ *engušt* bunda barmak manâsına degildir, belki çivitin dânesidir, *nîl* çivit dimekdir. Bu şol kıssaya telmîhdir ki zamân-ı sâbıkda bir kimsenin evinden bir azîz meyyit çıksa sokak kapısının üst yanını bir mikdâr çivitle boyarlardı, ol ev mâtem-hâne olduğına delâlet eylemek için. Kezâlik hacca varan kimse kapısının etrâfını kireçle ağardılar, hacca vardığı andan malûm olsun diyü. El-ân Şâm'da ve gayrısında bu kâide müstameldir. Pes, *engušt-i nîl* çekmekden murâd çivitle renkleme'dir, bunda îhâm tarikiyle mezkûrdur.

Sûdî bu açıklamalardan sonra Şem'î'nin beyte verdiği anlamı iktibas ederek “beytin manâsına engušt-i nîl çekmiştir.” diyerek onu eleştirmektedir.

16. Serv-i âzâd

Geret zi-dest ber-âyed çu nahl bâş kerîm
V'eret zi-dest ne-y-âyed çu serv bâş âzâd (ŞG: 509).

Sûdî: Eger elinden gelürse hurmâ ağacı gibi kerîm ol. Hurmâ ağacının kerâmeti oldur ki her yeri işe yarar, koyunun yaradığı gibi ki her yeri bir nesneye gerektir. Ve eger hurmâ ağacı gibi elinden kerîm olmak gelmezse bârî serv gibi âzâd ol, ya'nî serv bâr u ber'den âzâd olduğu gibi sen de taalluk-ı dünyâdan sâlim ol, huzûr eyleyesin.

Şem'î: Eger senin elinden gelürse hurmâ ağacı gibi kerîm ol. Eger elinden gelmez ise ki nahl gibi kerîm olasın, bârî serv gibi âzâde ol, kimseye cefâ eyleme.

Servi gibi azad olmak demek servinin bâr u berden (meyveden) azad olduğu gibi huzurlu olmak için dünya kayıtlarından kurtulmak demektir. Yoksa servi gibi azad olmak Şem'î'nin dediği gibi kimseye cefa etmemek anlamında değildir.

III) Beytin Anlamı ile İlgili Eleştiriler

Bazen beytin kelimelerinin anlamını bilmek de cümlelerin doğru anlamlandırılması için kifayet etmemektedir. Bu yetersizlik bazen bir kelimenin metin içinde hangi anlamda kullanıldığını bilmemekten kaynaklanabilir. Bazen de edatların fonksiyonunun tam anlamıyla düşünememekten olabilir. Bazen de daha çok şiirde görülen kısaltmalar ve eksilteli cümlelerden kaynaklanabilir. Bazen şiirde cümlelerin öğelerini tayin edememekten veya metinde kaç cümle olduğunu fark edememekten gelebilmektedir. Bazen de kaynak dil ile hedef dil arasındaki yapı farkını fark edememekten ve kaynak dilin gereklerini hedef dilde uygulamaya çalışmak veya hedef dil mantığına göre kaynak dili yorumlamaya çalışmaktan meydana gelebilmektedir. Bütün bu gibi sebepler bir araya gelince dikkatsiz bir mütercim tercümede kaçınılmaz olarak bir takım yanlışlara düşebilmektedir. Bu tarz örnekler incelendiğinde Sûdî'de derin bir bilgi birikiminin yanında güçlü bir dil mantığının bulunduğu ve Farsça'ya vukufiyeti gözler önüne serilmektedir. Bu tarz yanlışlıklar diğer başlıklar altında gösterilen yanlışlarla iç içe girmiş olsa da bu başlıkta daha çok beytin toplu anlamı verilirken düşülen yanlışlıklar gösterilecektir. Aşağıda Sûdî'nin beyte verdiği

anlam, vermek istediği mesajın daha iyi anlaşılabilmesi sadeleştirilecek, metne, *ya'nî, hâsılı* gibi açıklayıcı unsurlarla verdiği anlamlar eklenecektir. Şem'î'nin üslup ve anlam yanlışının daha iyi tebarüz etmesi için orijinal metni verilecek, gerekli yerlerde bu yanlışların daha iyi anlaşılabilmesi için kısa açıklamalar yapılacaktır.

1.

Ey ki pencâh reft u der-hâbî
Meger in penc rûze der-yâbî (ŞG: 36).

Sûdî: Ey ömründen elli yıl geçen kimse, sen hâlâ gaflet uykusundasın. Hiç olmazsa ömründen kalan bu beş günde ahiretine lazım şeyleri tedarik eyle. Yani ömrün çoğu gidip azı kaldı, fakat sen gaflet uykusundan uyanmazsın. O hâlde uyan, aklını başına al da baki kalan bir iki günde elinden kaçırdıklarını telâfi eyle. Hülâsa, gençliğinde ahiret için azık hazırlamadın. Güzel bir şekilde çalış ve gayret et, ta ki ihtiyarlığında iyi şeyler yapabilesin.

Şem'î: Ey kimesne ki ömründen elli yıl gitdi ve hâb-ı gafletdesin, aslâ ahiret tedârikinde degilsin. İllâ bu beş gün ki henûz gitmedi, *irişesin ve anlayasın ya'nî hâl niçe idüğünü anlayup ana göre tedârik idesin*. Bu hem vecihdir; *meger bu beş gün ki henûz geçmedi iriüşür ve anlar mısın?* Yani ömrünün ekseri gafletde geçdi, hergiz idrâk ve tedârik itmedin bu beş gün mikdârıyla anı kanda idrâk ve tedârik idesin?

Sûdî italik karakterle gösterilen yerleri Şem'î şerhinden itibas ederek “Bunlar öyle saçma tevillerdir ki Bakıl isimli ahmak rüyasında bunları görse, bir daha böyle bir rüya görmeyeyim diye Allah'a sığınır.” diyerek Şem'î'yi eleştirmektedir. Şem'î beyitte verilmek istenen mesajı kısmen ifade etse de kaynak dildeki yapıyı korumaya çalıştığı için ortaya çıkan üslup problemi söylediklerini anlaşılmasız hale getirmektedir. En sonda söylediği “Bu beş gün mikdârıyla anı kanda idrâk ve tedârik idesin?” cümlesi de beyitte söylenilmek istenen mesajla örtüşmez.

2.

Her ki der-sâye-i 'inâyet-i û'st
Guneheş tâ'at'est u duşmen dûst (ŞG: 57–58).

Sûdî bu beyte söylenilmek istenen şeyin “*Her 'ayb ki sultân bi-pesended huner'est*” (Sultanın beğendiği her ayıp aslında hünerdir) cümlesine yakın anlamı olduğunu söyleyerek beyti şöyle anlamlandırır:

Vezerin inayet ve himayetinin gölgesinde olup lütfuna mazhar olan ve vezirin kendisine merhamet ve şefkatle baktığı kimsenin vezirin kendisine iltifatta bulunması ve ve rahmet nazarı ile bakmasının bereketi sebebiyle insanların gözünde ayıpları ve noksanları hüner olarak görülür. Herkes ona sevgiyle baktığı için kalplerin sevgilisi olur ve rakip ve düşmanları, yani onu çekemeyenler yanında bile gönüllerin sevgilisi ve ayıplardan uzak birisi olarak kabul edilir.

Şem'î: Her kim ki ol vezîrin inâyeti sâyesindedir, anın günehi tâat ve düşmeni dostdur. Farazâ eger andan bir cürm sâdir olsa vezîrin havfından kimesne ana söz söylemege kâdir olmaz ve eger anın bir düşmeni olsa ol dahi vezîrin havfından anın ile dost olur.

Şem'î günahın taat ve düşmanın dost olmasını “Şayet bir hata işlerse vezirin korkusundan dolayı kimse ona bir şey söyleyemez ve düşmanı dahi vezirin korkusundan onun ile dost olur.” şeklinde açıkladığı için Sûdî'nin “indiyât söylemek” şeklindeki eleştirisine hedef olmaktadır.

3.

Be-rûy-ı hod der-i itmâ' bâz ne-tvân kerd

Turkish Studies

Çu bâz şud be-duruştî firâz ne-tvân kerd (ŞG: 116).

Sûdî: Kişi kendi yüzüne yani kendisine itma' kapısını yani halkı kendi lütuf ve ihsanına tamaha düşürmek kapısını açmamak gerekir, yani halkı kendisinin cömertlik ve iyiliğine tamahkâr eylememesi gerekir. Fakat bu kapı açılınca yani halk kendi cömertlik ve keremine ümit bağlayınca sert ve kat davranarak bu kapıyı kapamak da doğru değildir. Yani halkı önceden kendi iyilik ve başışına alıştırmamak gerek. Alıştırdıktan sonra da onları kovup ve men edip gönüllerini perişan ve huzursuz eylememek gerekir.

Şem'î: Kendü yüzine ümîdlü ümîd kapusunu güçle açmak mümkün degildir ya'nî senden bilâ-rızâ bir nesne almak kâbil degildir, meger sen ihsân idesin. Bu hem vecihdir; kendü yüzüne ya'nî senin yüzüne ümîdlü ümîd kapusunu açmağa ve cebr ile senden bir nesne almağa kâdir degildir. Ammâ çünki ümîdî kapusu açıldı anı kerem ve ihsânına küstâh eyledin, andan sonra yavuzluğa ümîdî kapusunu sed eylemek mümkün degildir.

Sûdî birinci mısranın anlamında Şem'î'nin italik karakterle gösterilen yerlerini iktibas ederek onu beytin anlamından bir yıl mikdarı uzaklaşmakla eleştirir. Burada hem üslubun tuhaf bir şekil alması hem de "Halk senden zorla bir şey alamazlar." denilerek verilmek istenen mesajla örtüşmeyen bir durum göze çarpmaktadır.

4.

Suhan âhir be-dehen mî-guzered mûzî-râ
Suhaneş telh ne-hâhî deheneş şîrîn kon (ŞG: 156).

Sûdî beyitte geçen *âhir* kelimesinin kuvvetlendirme bildirdiğini söyledikten sonra beyti şöylece anlamlandırır:

Elbette kötü sözlü ve kötü dilli eziyet veren kişi senin hakkında konuşacaktır ve sana cefada bulunacaktır. Yani böyle kötü karakterli birisinin kendini tutup senin hakkında konuşmaması mümkün değildir. O halde onun acı sözünü iştmemek istersen ağzını tatlandır, yani ona karşı müdara eyle, onunla iyi geçin ki senin hakkında kötü sözlü ve kötü dilli olmasın. Hülâsa, eziyet etmekten keyf alan kötü karakterli kişi kendine hâkim olamaz. O halde ne yaparsan yap da onunla iyi geçinmeye bak. Bu şekilde onu susturup dilinin şerrinden kurtulabilirsin.

Şem'î: Âhir mûzînin sana sözi deheni vesîlesiyle güzer eyler, ya'nî sana ezâsı ağzından çıkan sözledir, sâir azâ ile degildir. Senin hakkında anın sözünü acı istemez isen anın ağzını cüz'î nesne ile tatlu eyle.

Şem'î'nin birinci mısrayı anlamlandırmak için söylediği "Onun sana eziyeti ağzıyla olur, diğer azasıyla değil." cümlesi Sûdî'yi rahatsız eder ve onu ağzından çıkan sözün manasını bilmemekle eleştirir.

5.

Zâhir-i hâl-i 'ârifân delk'est
În kadar bes ki rûy der-halk'est (ŞG: 195).

Sûdî bu beyti tercüme ederken Sa'dî'nin başından geçen bir olayın anlatıldığı hikâyeye atıfta bulunur. Hikâye şöyledir: Bir sûfî grubu aslında hırsız olduğu halde sûfî elbisesi giyerek kendini sûfî gösteren ve aralarına katılmak isteyen bir sahtekârı dostluğa kabul edip aralarına alırlar. Fakat daha sonra bu kişi fırsat bulduğunda gerçek karakterini ortaya serer. Dostların bir kısım eşyasını çalarak kaçır. Sûdî bu beyitten önce geçen bu olayla bağlantı kurarak "Adı geçen dostlar hırsızın, salihlerin kıyafeti ve ariflerin elbisesi giymesini yetinip, onun gerçek sûfî olup olmadığını araştırmadılar ve onu kendilerine arkadaşlığa kabul ettiler. O kişinin batınını araştırmak

ve iç dünyasına muttali olmakla ilgilenmediler.” şeklinde bir giriş yaparak beytin anlamını şöyle verir:

Âriflerin zahir hâli sûfî hırkası giymeleridir, halkla karışmaları, birlikte olmaları için bu kadarını kâfi görürler. Yani zahirlerinin halkla iç dünyalarının Hak'la olmasına bu kadar yeter. Yani yüzlerini halka çevirip onlarla birlikte olmak için bu kadarını yani dış görünüşünün salih olmasının kâfi görürler, ayrı bir delil aramazlar. Çünkü kimsenin batınını/iç dünyasını bilmek mümkün değildir, onu ancak âlemin yaratıcısı olan Allah bilir. Dolayısıyla dostlar da onun giydiği sûfî elbisesine itibar edip onu ariflerden zannettiler ve kendilerine dost edindiler.

Beytin anlamlandırılması bir hayli müşkül olduğu için, konunun akışını dikkate almayan diğer şârihler için Sûdî “Gereksiz yere sözü o kadar uzatmışlar ki söylediklerinin hazmedilmesi mümkün değildir.” diye söyler. Şem'î beyte şöyle anlam verir:

Şem'î: Âriflerin zâhir hâli delkdir ya'nî alâmet-i zâhireleri delk giymekdir. Anlara bu kadar yeter ya'nî hırka ile ârif oldukları kâfidir. Zîrâ onların yüzi halkdadır, fi'l-hakîka bâtnları mamûr olmak lâzım degildir. Zîrâ ârif-i billâh degillerdir.

Şem'î beyte yüklediği anlamın siyak ve sibaka büsbütün zıt olduğunu gördüğü için “Bu beyit istihza/alay yoluyla söylenmiştir, gaflet olunmaya.” şeklinde bir kayıt düşmek zorunda kalmıştır.

6.

Aşağıdaki beyitteki anlam yanlışının daha iyi anlaşılabilmesi için bir önceki beytin ve anlamının zikredilmesi faydalı olacaktır. Bir önceki beyit ve beyte Sûdî'nin verdiği anlam şöyledir:

*Gul-i surheş çu 'ârez-ı hûbân
Sunbuleş hemçu zulf-i mahbûbân* (ŞG: 247).

Yukarda zikredilen bahçenin kırmızı gülü renkte ve tazelikte sevgililerin yanağı gibi, sünbülü de koku ve renkte güzellerin zülfü gibi idi.

*Hem-çunân ez-nehîb-i berd-i 'acûz
Şîr nâ-horde tıfl-ı dâye henûz* (ŞG: 247–248).

Sûdî: Bahçenin gül ve sünbülü bu özellikte olduğu gibi kışın şiddetli soğuğunun (berd-i acûz, kocakarı soğuğu) yağmasından şu andaki durumu bir dayenin elindeki süt emmemiş bir çocuk gibidir. Yani zikredilen bahçenin rengi ve kokusu son derece mükemmel olduğu gibi, taravet ve tazeliği de kemal mertebesindedir.

Şem'î: Ancılayın berd-i acûzun havfından dâye kucagında olan süt emmemiş tıfl gibi idi. Yani henûz anın gül ü sünbülü berd-i acûzun havf u şiddetinden tamâm açılmamış idi, ammâ açılrsa Hazret-i Şeyh vasf itdüğü gibi olur idi.

İkinci beyitte vurgulanan husus bahçenin terütaze oluşu ve canlılığıdır. Şem'î'nin yorumu ise bu anlamı vermekten uzak olduğu için Sûdî “Beytin manasını iyi açamamış.” diyerek onu eleştirir.

7.

*Du sâhib-dil niğeh dârend müyî
Hemîdûn ser-keşî v'âzerm-cüyî* (ŞG: 331).

Sûdî: Gönül ehli iki kişi bir kılı bile gözetirler, aralarında kıl kadar ihtilaf olmaz. Bunun gibi bir serkeş ve bir muhterem saygın kişi de bir kılı gözetirler, yani aralarında bir kıl kadar ihtilaf olmaz. Çünkü bilgin kişi cahil kişiyle muhatap olmaz ki aralarında ihtilaf olsun.

Turkish Studies

Şem'î: İki sâhib-dil bir mûyî saklarlar, ya'nî hergiz biri birinin hâtırını bir mûy kadar bî-huzûr itmezler. Şöyle bir ser-keşdir hürmet isteyici. Yani iki âkıl birbiriyle ceng itmediği gibi bir âkıl bir câhil ile cenk itmez.

Şem'î'nin verdiği anlamda problem “Şöyle bir ser-keşdir hürmet isteyici.” kısmında bulunmaktadır. Âzerm-cûy “hürmet isteyici” anlamına gelse de terim olarak “ırz ve vakar sahibi, saygın bir adam” anlamında kullanılır. Şem'î bileşik sıfatı *hürmet isteyici* olarak tercüme ederek terim anlamını söylemez. Ayrıca Şem'î'nin tercümesinden *v'âzerm* kelimesinin başındaki atıf vâvını düşünmediği anlaşılmaktadır. Yani “Şöyle bir ser-keşdir hürmet isteyici.” cümlesinden anlaşılan hürmet isteyici kişinin serkeş olmasıdır. “Serkeş ve hürmet isteyicinin durumu da böyledir.” denilseydi yanlışlık sadece terim anlamını bilmemekle sınırlı olurdu. Şem'î'nin ikinci mısraya böyle anlam verdikten sonra *ya'nî* ile başlayan açıklayıcı kısımda doğru anlam vermesi metinden çıkaramadığı anlam boşluğunu kendinden önce *Gülistân'a* şerh yazan şârihlerden alıntı yapmakla kapattığı ihtimalini akla getirmektedir. Sûdî “Bu beytin tasvîr-i manâsında şurrâhın garîb tasarrufları vardır kim ukalâ gülmeğe lâyıktır.” diyerek Şem'î ve diğer şârihleri eleştirir.

8.

Bi-rev her çi mî-bâyedet pîş gîr
Ser-i mâ ne-dârî ser-i hîş gîr (ŞG: 351–352).

Sûdî: Yürü git. Sana her ne gerekiyorsa onu önüne al, ya'nî dilediğin şeyle meşgul ol. Mademki bize karşı sevda ve arzu sende yoktur, ya'nî mademki bize tabi olup uymuyorsun, o halde kendi heva ve sevdanla meşgul ol ve onun ardından git, ya'nî dilediğini yap. Hülâsa, bundan sonra bildiğinden kalma.

Şem'î: Yürü her şey ki sana gerek önüne tut, ya'nî şimdiden sonra her ne eyler isen eyle ki sana mâni olmam. Bizim başımızı tutmazsın, ile baş koşarsın, var murâdın olan kimse ile kendü başını tut.

“Ser” baş manasına geldiği gibi *sevda*, *heva*, *arzu* ve *sebeb* anlamlarına da gelmektedir. *Ser*'in yukarıda sayılan anlamlarından hangisinin tercih edildiğini birlikte kullanıldığı cümle belirlemektedir. Dolayısıyla “*Bizim başımız tutmazsın. İle baş koşarsın, var muradın olan kimse ile kendü başını tut.*” şeklindeki bir anlam hem üslup hem de anlam açısından tutarlılık göstermez.

9.

Ger dest be-cân dâştemî hemçu tu ber-rîş
Ne-gzâştemî tâ be-kıyâmet ki ber-âyed (ŞG: 355).

Sûdî: Şayet senin sakalına elin ulaşabildiği gibi benim de canıma elim ulaşabilseydi, ya'nî sen sakalına malik ve kadir olduğun gibi ben de canıma kadir ve malik olsaydım kıyamete kadar canımın çıkmasına müsaade etmezdim.

Şem'î: Eger ben cânıma kudret tutaydım sen sakalın üzre tuttuğun gibi, ya'nî senin sakalına hükmün geçdiği gibi benim cânıma hükmüm geçeydi, komaz idim ki kıyâmete degin cânım *yukarı gele* ya'nî çıka. Ammâ sen kâdirsin, pes ne sebebden tırâş etmezsin.

Sûdî “yukarı gele” tabirine, ayrıca “Sen kâdirsin, pes ne sebebden tırâş etmezsin.” kısmına itirazda bulunarak Şem'î'yi “maksûd-ı beyte vâsıl olmamakla” eleştirmektedir. Çünkü burada anlatılmak istenen sakalın tıraş edilmesinin gerekliliği değildir.

10.

Ki Sa'dî râh u resm-i 'ışk-bâzî
Çunân dâned ki der-Bağdâd Tâzî (ŞG: 387).

Turkish Studies

Sûdî: Sa'dî âşıklığın yolu ve usulünü Bağdat'ta oturanların Arapça'yı bildikleri gibi iyi bilir.

Şem'î: Ki Sa'dî aşk-bâzlığın âdetini ve tarîkini ancılayın bilür ki Bağdâd'da Arab'ı bilür, şubhesiz Bağdâd'da Arab var idüğünü bildüğü gibi aşk-bâzlığın resim ve râhını dahi ancılayın bilür.

Şiirde geçen *tâzî* kelimesiyle Arapça'nın kastedildiğini söyleyen Sûdî, Arapça bilmenin Bağdat'a tahsis edilmesin sırrını "Sa'dî'nin yaşadığı zamanda Bağdat'ta oturanlar fasîh Arapça ve Acemce'yle konuşurlardı." şeklinde açıklar ve kendisinin yaşadığı zamandaki durumu ise "Şimdi her ikisini de bilmeyen bir bölük cehele Bağdat'ta bulunmaktadır." diye tespit eder.

Şem'î ise *tâzî* kelimesinin beyitte Arap anlamında kullanıldığını, dolayısıyla anlamın "Nasılki Sa'dî Bağdat'ta Arap bulunduğu biliyorsa, âşıklık yolu ve kanununu da öyle bilmektedir." şeklinde olduğunu söyler.

11.

Dirîğâ gerden-i tâ'at nihâden

Gereş hem-râh bûdî dest-i dâden (ŞG: 399).

Sûdî: Yazık! Şayet itaat gerdaniyla yani itaat için boyun bükmeyle cömertlik ve bağış eli birlikte bulunsaydı ne kadar güzel olurdu. Yani nasıl ki ibadet ve taat için serfurû edip başını eğdikleri gibi bu ibadetlere sadaka, zekât, cömertlik ve bağış da eklenseydi ne güzel olurdu, yani ibadet ve taatler ne kadar makbul ve değerli olurdu. Fakat yazık ki durum böyle değil.

Şem'î: Ey dirîğ anın tâat boynını komasına, ya'nî anın tâatine! Eger ol tâat boynını komasına, virmek eli yoldaş olaydı, ya'nî tâati gibi sehâsı dahi olaydı, gâyet eyü olurdu. Ammâ hayfâ anın tâatine ki sehâsız hiçbir amele yaramaz.

Sûdî iki yerde Şem'î'yi eleştirir. "Ey dirîğ, anın tâati boynını komasına yani tâatine." dediği için Şem'î'nin mânaya hayf ettiğini söyler. Yine "Hayf anın tâatine ki sehâsız bir amele yaramaz." demesini de birinci yanlışından daha yaramaz olarak niteler. Şem'î'nin beyte anlam verirken kaynak metni korumak saikiyle de olsa kabul edilemez tercümeleri olduğu gibi ayrıca yaptığı yorumların bir kısmı da gerçeği yansıtmaz. "Keşke ibadetle cömertlik birlikte olsaydı." şeklindeki bir temenni "Cömertlik olmadığı için ibadet hiçbir işe yaramaz." tarzında bir hüküm cümlesi olarak algılanmamalıdır.

IV) Yorum Farkı ve Keyfî Yorum ile İlgili Eleştiriler

Edebî metinler farklı kişiler tarafından farklı bir şekilde yorumlanabilir. Bu yorumlar bazen mâkul ve kabul edilebilirlik sınırları içinde kalsa da bazen son derece keyfî ve kabul edilemez bir şekil alabilmektedir. Sûdî'nin karşı çıktığı yorumlarda bunların her ikisiyle de karşılaşmak mümkündür. Şem'î bazen mâkul bir yorumda bulunursa da bazen mesnetsiz yorumlar yapabilmektedir. Aşağıda bunun örnekleri verilecektir. Sûdî'nin verdiği anlamlar çoğunlukla sadeleştirilerek verilecektir.

1.

Yu'eccicu nâren summe yutfî bi-reşşetin

Li-zâke terânî muhrakan ve garikâ (ŞG: 207).

Sûdî: Sevgili aşk ve muhabbet ateşini tecelli sebebiyle tutuşturup alevlendirir, yani cemalini göstermekle aşk ateşini ortaya çıkarır. Sonra gizlenme ve saklanma serpintisizle o ateşi söndürür. Hülasa, *ateşi tutuşturmak* tecelliden kinayedir, *su serpintisizle söndürme* ise sevgilinin gizlenmesinden kinayedir. Yani ezel sevgilisi (Cânân-ı Ezel) âşık ve muhibbine kendisini gösterir, sonra gizler. Bundan dolayı beni yanmış ve garkolmuş olarak görürsün.

Şem'î: Firâkında beni aşk âteşine yakar, sonra visâl suyunun serpindisi ile ol âteşi söndürür. Şol ecilden sen beni görürsün gâh aşk âteşi ile yanmış olduğum hâlde, [gâh visal suyuyla boğulmuş olduğum halde.⁵]

Burada her iki şârihin yorum hususunda birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Sûdî sevgilinin tecellisi sebebiyle oluşan aşk ateşinin âşığı yaktığını, Şem'î ise ayrılık ateşinin yaktığını söyler. Yine Sûdî sevgilinin kendini âşığın nazarından gizlemesi sebebiyle aşk ateşinin söndüğünü, Şem'î ise vuslatla bu ateşin söndüğünü kabul etmektedir. Şem'î'nin yorumu kendi içerisinde tutarlı olabilirse de böyle Sûdî'ye zıt bir yorum yapması üzerine “Beytin anlamını söndürmüş.” diye Sûdî'nin eleştirisine hedef olmaktadır.

Bu şiirden hemen önce geçen Sa'dî'nin aşağıdaki beytinde Sûdî de Şem'î'ye benzer yorumlarda bulunmaktadır.

Dîdâr mî-numâyî vu perhîz mî-konî
Bâzâr-ı hîş u âteş-i mâ tîz mî-konî (ŞG: 206).

Bu beyitte sevgilinin yüzünü gösterip sonra gizlemesi ticari münasebetleri çağrıştıran kelimelerle ifade edilmektedir. Şöyle ki, malını pazara götüren bir satıcı önce malını müşterilerine arz ediyor, sonra satmak istemiyor gibi görünerek piyasayı kızıştırarak fiyatı yükseltmeye çalışıyor. Sevgili de yüzünü gösteriyor, sonra kendini gizleyip nazlı ve müstağni davranmakla âşıkların iştiaklarını daha da artırıyor. Sûdî beyte şöyle anlam verir:

Bize yüzünü gösterirsin ve sonra da gizlersin, yani cemalini göstermekle bizi kendine müştak edersin. Bazen de cemalini gizlemekle bizi şaşkın ve hayran bırakırsın. Böyle yapmakla hem kendi revnak ve değerini artırıyor, hem de bizim aşk ateşimiz daha da tutuşturuyorsun. Sûdî bu beytin şerhinde şiirin mazmununu destekleyen bir beyti Hafız'dan iktibas eder:

Şeydâ ez-ân şudem ki nigârem çu mâh-ı nev
Ebrû numûd u cilvegerî kerd u rû bi-best

(Şundan dolayı çılgın bir âşık oldum ki sevgilim tıpkı yeni ay (hilal) gibi kaşını gösterip cilve yaptı, sonra da yüzünü örttü.)

2.

Tab'-ı tu-râ tâ heves-i nahv şud
Sûret-i 'akl ez-dil-i mâ mahv şud (ŞG: 366–367).

Sûdî: Ey sevgili! Senin tabiatın gramere karşı bir istek duyduğundan beri, yani gönlünde nahiv ilmüne karşı meyil ve arzu olduğundan beri bizim gönlümüzden akıl kayboldu. Çünkü gramerin konuları bir hayli fazla, senin mizacın ise zayıf, onları ezberlemek ve anlamakta zahmet çekeceğin için, yani sana çok acıdığımızdan dolayı mecnun olduk, aklımız başımızdan gitti.

Şem'î: Senin tab'ına nahiv hevesi oldu, yani sen ilm-i nahve heves eyleyeliden beri akıl sûreti bizim gönlümüzden mahv oldu, ol sebebdendir ki dersi gayrından okursın.

Sûdî “Dersi başkalarından okuduğun için aklımız başımızdan gitti.” dediği için Şem'î'yi makama uygun sebep göstermemekle eleştirir. Şem'î kendi sebebinin haklı olduğuna iktibas ettiği bir beyitle şahit getirmektedir. Beyit şudur:

Hâhem der-âteş efkenem eczâ-yı hîş-râ
Ez-behr-i ân ki mî-dehedet dîgerî sebak

⁵ Köşeli parantez içindeki yerler Şem'î'nin anlamını vermeyi unuttuğu *garikâ* kelimesinin karşılığı olarak tarafımızdan konulmuştur

(Vücudumun parçalarını ateşe atıp yakmak istiyorum. Bunun sebebi ise senin dersi başkalarından okumandır.) Âşık sevgilisini rakipten kıskandığı için böyle söylemektedir. Şem'î'nin yorumunun yanlış olduğunu gösterecek haklı bir sebep bulunmamaktadır. Sûdî'nin yorumu haklı sayılabilecek gerekçeler içerse de eski şiirde görülen rakip kavramı ve bu kavram hakkında yazılan şeyler Şem'î'nin daha haklı olduğunu göstermektedir.

3.

'Âlim-i bî-'amel dirahî-i bî-ber u zâhid-i bî-'ilm hâne-i bî-der (ŞG: 489).

Sûdî: Amelsiz âlim yemişsiz ağaç gibidir ki andan intifâ' kâbil degildir, zîrâ feyyâz olmaz. Ve zâhid-i câhil kapısız hânedir, yani kimseyi irşâd eylemek için ağzın açup söz söylemege kâdir degil, dem-beste kalur, hâne-i bî-der gibi.

Şem'î: Amelsiz âlim meyvesiz dirahî'dir ki ilmin ana nef'i olmaz ve ilimsiz zâhid kapusuz hânedir ki şeytân anı sırât-ı müstakîmden cüdâ eyler.

Burada da yoruma dayalı iki fark görülmektedir. Sûdî amelsiz âlimin meyvesiz ağaca benzemesini feyyâz olmadığı için kimsenin ondan faydalanmaması şeklinde açıklar. Şem'î ise ilmin kendisine faydalı olmaması şeklinde açıklar. Ayrıca cahil zahidin kapısız eve benzetilmesi de farklı şekilde açıklanmaktadır. Sûdî "İnsanları irşâd için ağzını açıp bir şey konuşamaz, nefesi tutulmuş dudağı bağlı bir adam gibi olur." şeklinde izah eder. Şem'î ise "Kapısı olmayan evin korumasız olması ve hırsızların yağmasına açık olması gibi ilmi olmayan zahidin de şeytanlara karşı korumasız olduğu ve şeytanların onu kolaylıkla doğru yoldan çıkarabileceği" şeklinde bir yorum getirir. Nihayet bunların her ikisi de yorumdur ve her yorumun kendine göre haklı gerekçeleri olabilir.

4.

Zâhir-i dervîş câme-i jendeest u mûy-suturde vu hakîkat-i ân dil zindeest u nefis murde (ŞG: 265).

Sûdî: Dervîşin zâhiri eski yamalı kaftândır ve yünden tokunmuş câmedir, ammâ hakîkati, dili zinde ve nefsi mürde olmaktır.

Şem'î: Dervîşin zâhiri eski câmedür ve yolunmuş saçdır yani zînet ve libâsından mücerred sûretâ hakîr ve bî-kadr u itibârdur ve ammâ anın yani dervîşin hakîkati kalbi zikr-i Hak ile diridür ve nefsi riyâzet ve mücâhede ile ölmüşdür.

Burada iki ihtimalli bir okunuş devreye girmektedir. Sûdî'nin dışındaki şârihler *mûy-ı suturde* şeklinde okuyarak yolunmuş saç anlamı vermişler ve bununla zînet ve süsten mücerred anlamında kinaye yoluyla kullanıldığını söylemişlerdir. Sûdî ise *mûy-suturde* şeklinde okuyarak ve *jende* kelimesine atf ederek *came* (elbise) kelimesinin ikinci bir sıfatı yani *Câme-i mûy-suturde* (kılları yolunmuş yünden dokunan elbise) şeklinde anlamlandırmaktadır. Her iki yorumun kendine göre haklı gerekçeleri olsa da Sûdî kendi yorumunun kaynağı olarak Mevlânâ Halîmî-i Şîrvânî, Mevlânâ Muslihu'd-dîn Lârî ve Mevlânâ Sabûhî-i Bedahşî'yi zikreder ve bu şekilde anlamlandırmayı bu zatlardan aldığını ifade eder.

5.

Rencîde nîgeh kerd u goft (ŞG: 41).

Şem'î: Ol dost benim hâlimden incinmiş olduğu hâlde yani gazabla bana nazar eyledi ve eyitdi.

Sûdî “Gazabla bana nazar eyledi.” kısmına “Bu mertebe gazab lâzım degil.” diyerek eleştiri getirmektedir. Çünkü ortada gazabı gerektirecek bir durum bulunmamaktadır, sadece bir incinme sözkonusudur.

6.

Seg-i ashâb-ı kehf rûzî çend
Pey-i nîkân girift u merdum şud (ŞG: 88).

Sûdî: Ashâb-ı Kehf’in köpeği birkaç gün iyilerin izinden gitti, yani onlara tabi oldu. Böyle yapmakla insan mertebesine ulaştı, yani insanlarla birlikte cennete girmeye hak kazandı.

Şem’î: Ashâb-ı Kehf’in kelbi birkaç gün eyülerin yani Ashâb-ı Kehf’in izini tuttu ve anlara tâbi oldu bu kadar kabîh iken âdemî oldu zîrâ kıyâmetde âdemî sûretine mütemessil olup cennete girse gerekir.

Şem’î köpeğin insan olmasını insan şekline girip cennete girmesi olarak yorumlar. Bu yorumun aklı ve naklî herhangi bir dayanağı yoktur. Sûdî bu yorumu “indî” olarak nitelemektedir.

7.

Çendân ki mukarrebân-ı hazret-i ân buzurg ber-hâl-i men vâkıf şudend be-ikrâmem der-âverdend u berter makâmî mu’ayyen kerdend ammâ be-tevâzu’ furûter nişestem u goftem (ŞG: 136).

Gülistân’da Sa’dî’nin başından geçen bir olayın anlatıldığı yerde yukardaki ifadeler bulunmaktadır. Sa’dî bir iş için ekâbirden birinin sarayına gider ve kapıcılar kendisini tanımadıkları için içeri girmesine müsaade etmezler. “Çendân ki” kısmına Sûdî “o kadar ki yani hemen” anlamı verir ve ibareyi “hemen o devletlinin yakınları benim halime vakıf oldular, yani Sa’dî olduğumu anladılar ve tazim ve tebci ile beni içeriye götürdüler ve meclisin en baş köşesine oturmamı teklif ettiler. Ben ise tevazu gösterip aşağı bir yerde oturdum ve dedim.” şeklinde tercüme eder.

Şem’î: Ol zamâna degin kapıda bevvâbla husûmet ve gavgâda oldum ki ulu hazretin mukarrebleri benim hâlim üzre vâkıf oldılar ve beni ikrâmla içerü götürdiler ve bülendrek bir makâmı tayîn ve teklîf eylediler, ammâ ben tevâzu’la aşağı oturdum ve eyitdim.

“O zamana degin kapıda kapıcı ile husumet ve kavgada bulundum ki” şeklindeki ifadeler Sa’dî’nin şanına yakışmayan ifadeler olarak görüldüğü için eleştirilmektedir. Yani böyle söylemekle onlar farkında olmadan Sa’dî’yi tanınmaz ve bilinmez biri olarak gösterip, kapıcıların kendisine eziyet ettiği bir adam şeklinde göstermekle onun kadrini alçaltmış olmaktadırlar.

8.

Her ki bedî-râ bi-kuşed halk-râ ez-belâ-yı û bi-rehâned u û-râ ez-'azâb-ı Hudây (ŞG: 459).

Sûdî: Kim kötü birisini öldürürse halkı onun belasından kurtarır ve o kötü kimseyi de Allah’ın azabından kurtarır. Çünkü yaşadıkça daha fazla günah işleyeceği ve bunun sonucu olarak daha fazla azaba müstehak olacağı için onu öldürmekle bu azaplardan kurtarmış olmaktadır.

Şem’î: Her kim ki bir zâlimi depeleye, halkı ol zâlimin belâsından kurtardı ve ol zâlimi Hak Te’âlâ hazretinin azâbından kurtarır şehâdet sebebi ile.

Şem’î’nin bu zalim kişinin Allah’ın azabından kurtulmasının “şehadet/şehitlik” sebebiyle olduğunu söylemesi tamamen keyfî bir yorumdur. Öldürülen bir zalimin şehit olduğu şeklinde bir bilgi hiçbir mâkul sebebe dayanmaz. Burada şunu belirtelim ki Sûdî şerhinde bu kısım ile ilgili olarak Şem’î’ye yöneltilen herhangi bir eleştiri cümlesi bulunmamaktadır.

V) Diğer Eleştiriler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Sûdî şerhinde bazen bileşik fiilin anlamını bilmemekten, bazen deyimleşmiş bileşik fiilleri yanlış anlamlandırmaktan, bazen yer ve tarih bilgisi eksiliğinden, bazen de kelimenin sözlük anlamı bilinmediğinden kaynaklanan yanlış anlamlar eleştiriye tabi tutulmaktadır. Şem'î şerhinde görülen bu tarz yanlışlıklar ve Sûdî'nin kendisine yönelttiği eleştiriler aşağıda zikredilecektir.

1.

Merdît bi-y-âzmây u ân-geh zen kon (ŞG: 66).

Farsça'da *zen kerden* fiili evlenmek anlamında kullanılan bir bileşik fiildir. Sûdî “*Zen kon* istilâhlarında evlen, yani teehhül eyle demekdir.” der.

Sûdî: Merdliğini evvel imtihân ve tecrübe eyle, andan sonra teehhül ve tezevvüc eyle. Yani evvel gör ki reculiyetin kâmil midir, yani mebâdâ ki innîn olmayasın, andan sonra evlen.

Şem'î: Reculiyetini imtihân eyle andan sonra evlenmek fikrini eyle.

Şem'î önce anlamı doğru olarak verse de verdiği anlamın siyak ve sibakla münasebetinin olmadığını düşünerek başka yoruma başvurur ve bu yorumun gerekçesini “Egerçi bu mısraın manâsı bunun ile meşhûrdur, ammâ bu manânın bu mahalle aslâ mülâyemeti yokdur zîrâ mâbadinde olan ebyâtle hergiz münâsebeti yokdur. Belki bu mahalle münasib manâsı budur ki merdliğini sına, andan sonra urmak eyle, yani evvelâ gör sende şecâat ve kuvvet var mıdır andan sonra cenk eyle. *Zen* bunda *zeden* manâsınadır ki emr-i hâzır sûretinde olan masdardır ki sebeb-i telîfde masdar kaç vechle istimâl olundığını beyân eyledik.” cümleleriyle açıklamaya çalışır.

Bu mısradan önce “Kaddimi'l-hurûce kable'l-vulûc” (Bir yere gireceksen önce çıkmayı düşün, yani işin önünü ve sonunu düşünerek bir işe teşebbüs eyle) cümlesi bulunmaktadır ki bu mısrayla anlamca münasebeti açıktır. Bundan sonra ise Sadî'nin tevazu eseri olarak kendini küçük görerek *Gülîstân* gibi bir kitap yazma işine girişmemesi gerektiği mesajını veren bir şiir bulunmaktadır. Dolayısıyla mısraın hem öncesi hem de sonrasıyla münasebeti bulunmaktadır. Ayrıca Şem'î'nin *zen* kelimesini masdar olarak kabul etmesini de Sûdî eleştirir ve “*Zen* bunda *zeden* ma'nâsına emr-i hâzır sûretinde masdardır didiğini kabûl eylemek bu dile adem-i vukûfdan ve adem-i tettebbu'dan gelür, belki selîka kusûrındandır.” diye söyler. Masdarlarla ilgili Sûdî'nin görüşleri başka bir yazıda ele alınacağı için bu konuya şimdilik temas edilmeyecektir.

2

Be-dôstân gile âgâz kerd u huccet sâht
Ki hanumân-ı men in şûh-dîde pâk bi-ruft (ŞG: 400).

Beyitte geçen *pâk ruften* (*pâk bi-ruft*) fiili “Bütünüyle süpürüp götürmek, geriye hiçbir şey bırakmamak” anlamında kullanılır.

Sûdî: Pîr hicâb eylememek için dostlarına şikâyet eylemeğe başlayup hüccet ve delîl peydâ eyledi ki benim mâl ve mâmelekimi bu küstâh pâk süpürdi, nesne komadı. Kimini mihr-i muacceline ve kimini düğüne sarf idüp fakîr oldum. Bu hod kız degil imiş, ben mağbûn oldum diyü izhâr-ı şekvâ eyledi.

Şem'î: Ta'yîb itmesünler için ol pîr dostlarına şikâyet itmeğe başladı ve hüccet düzdi yani bahâne peydâ eyledi böyle diyü ki benim hânümânımı bu küstâh pâk süpürdi, ya'nî nem var ise anası babası evine ilettdi.

Burada yapılan yanlış *pâk bi-ruft* fiiline verilen anlam olmaktadır. “Her şeyi süpürüp götürdü, bana bir şey bırakmadı” anlamında kullanılan fiili Şem'î “Neyim var ise anası ve babasının evine götürdü.” şeklinde anlamlandırdığı için “manâ-yı murâdı katı yabana iletmiş.” cümlesiyle Sûdî'nin eleştirilerine hedef olmuştur.

Turkish Studies

3.

Civân egerçi kavî-bâl u pîl-ten bâşed
Be-ceng-i duşmeneş ez-hevl bi-gseled peyvend (ŞG: 424).

Sûdî beyitte geçen *peyvend* kelimesinin ata vurdukları köstek anlamında olduğunu, Anadolu'da kaçmayı ifade etmek için *kösteği üzdi* (kırdı, kesti) dedikleri gibi İranlılar da “*bi-gusiht peyvend*” ve “*bi-guseled peyvend*” dediklerini söyler ve beyti buna göre şöyle anlamlandırır:

Sûdî: Genç adamın her ne kadar kolu kanadı güçlü ve vücudu fil gibi cüsseli olsa da savaş tecrübesi yaşamadığı için o genç düşmanla karşılaştığı zaman korkudan kösteği kırar, yani firar edip kaçar.

Şem'î: Civân egerçi mehâbetlü ve kuvvetlü, dahi iri gövdelü ola, ol kimse düşman cenginde havfından peyvendi kırar.

Şem'î *peyvendi kırmak* deyimini olduğu gibi kullandığı ve anlamına dokunmadığı için eleştirilmektedir.

4.

Şîr-merdân-râ be-hukm-i zarûret der-nakbhâ girifte-end u ka'bhâ sufte (ŞG: 434–435).

Burada görülen yanlışlık *ka'bhâ sufte* (topuklarını delmiş veya topukları delinmiş) ibaresi ve *nakbhâ* (lağamlar) kelimesi ile ilgilidir. Her iki şârihin metne verdiği anlam şöyledir:

Sûdî: Şîr-merdleri ve bahâdırları zarûret-i fakr sebebiyle eve girmek için dîvâr delmekde tutup ayağına bukağı urup topukların mecrûh eylemişler.

Şem'î: Aslan gibi bahâdır kimseleri zarûret ve fakr sebebi ile lağamlarda yani kûşelerde kabâhat üzre iken tutmuşlardır ve topuklarını delmişlerdir yani başlarına belâ götürmüşlerdir.

Şem'î *nakbhâ* kelimesine “lağamlarda yani köşelerde” anlamı vermekle yanılmaktadır. Maksat Sûdî'nin belirttiği gibi hırsızlık yapmak için duvarları delmektir. Dolayısıyla bahadır ve cesur insanlar yoksulluğun zaruretiyle hırsızlık yapmak için duvarları delerken yakalanmış olmaktadır. Yine Şem'î *ka'bhâ sufte* (topuklarını delmiş) ibaresini “başlarına bela götürmüşler” gibi muğlak bir ifadeyle açıklamaktadır. Doğru anlam Sûdî'nin belirttiği gibi yakalanıp ayaklarına bukağı vurulduğu için topuklarının yara bere içinde olmasıdır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki *sufte* fiili *delmiş* anlamına geldiği gibi bu kalıp aynı zamanda ism-i mefûl kalıbıdır, dolayısıyla *sufte* aynı zamanda *delinmiş* anlamındadır.

5.

Farsça az, kötü manasına gelen *kem* kelimesi fiillerle birlikte kullanıldığı bazı yerlerde o fiilin az yapılmasını değil bütünüyle terk edilmesini ifade eder. Sûdî bu durumu “mahz-ı ‘ademden kinayet” olarak tanımlar. Bunun örnekleri Farsçada çoktur.

Çun ne-dârî nâhun-ı derrende tîz
Bâ-bedân ân bih ki kem gîrî sitîz (ŞG: 149–150).

Sûdî: Çünkü keskin yırtıcı tırnağın yokdur, ya'nî hasm ile muârazaya ve mücâdeleye, hâsılı, mukâvemet ve mukâbeleye kâdir degilsin, ol yegdir ki yaramazlarla hiç sitîz ve inâd eylemeyesin, ya'nî zaleme ve bedkârlarla hiç husûmet ve adâvet üzre olmayasın.

Şem'î: Çünkü tîz kesici tırnak tutmazsın yani mukâbeleye kâdir degilsin. Ol yeg ki nâ-ma'küller ve bedbahtlarla sitîz ve inâdı *az tutasın*, ya'nî husûmet itmeyesin.

Turkish Studies

Şem'î *sitiz ve inadı az tutasın* dedikten sonra *ya'nî husumet etmeyesin* şeklinde bir açıklama getirmektedir.

6.

Be-câmi'-i Dımışk der-âmed u ber-kenâr-ı burke-i kellâse tahâret mî-kerd (ŞG: 204).

Burada görülen yanlış bir yer adı olan *kellâse* hakkında verilen yanlış bilgidен kaynaklanmaktadır. Metinde velî bir zatın Dımışk yani Benî Ümeyye camisine gelerek *kellâse* havuzunun kenarında abdest almasından bahsedilmektedir.

Sûdî, *kellâse* hakkında şu bilgileri verir:

Benî Ümeyye Camisi aslında kilise imiş. Hz. Muaviye zamanında doğu tarafındaki yarısını sahabe Hıristiyanlardan alıp cami yaparlar. Şu anda o mihrab durur ve bu mihraba mihrab-ı sahabe derler. Sonra Velid bin Abdülmelik Hıristiyanlara bazı kiliseler verip geri kalan yarısını da onlardan alıp camiye katarak büyük bir cami hâline getirir. Caminin bakım ve onarımı için cami duvarına yakın bir yerde kireç yığılmış. Bundan dolayı o yere *Kellâse* (kireçlik) adı verilmiş. Daha sonra Nureddin Mahmud bin Zengî o yerde H. 555 yılında bir medrese yaptırır. Bu medresenin adı *Kellâse medresesidir*. Şafî mezhebinin imamlarına tahsis edilmiştir. H. 570'de bu cami Mezenetü'l-Arus isimli minaresiyle bir yangında yanar. Epey müddet bu şekilde kalır. Sonra Sultan Salahaddin Şam'a padişah olduğu zaman onu tekrar yeniden yaptırır. Bu medresenin hücreleri çok küçük yapıldığı için içine bir adamdan başkası sığmazdı. Medresenin ortasında derinliği birbuçuk adam boyu olan bir havuz vardır. Bu caminin Beni Ümeyye Camii diye adlandırılmasının sebebi Hıristiyanlardan ilk olarak onu satın alıp camiye çevirenler onlar olduğu içindir.

Şem'î: Dımışk Camiine ki Câmi-i Benî Ümeyye'ye geldi. *Kellâse'nin burkesi ya'nî havuzu kenarında, Kellâse Benî Ümeyye'de kitâblar satılan makâmın ismidir* anda bir havuz vardır, tahâret eyledi.

Şem'î'nin *kellâse*'yi kitaplar satılan yer olarak tanımlaması herhangi bir belgeye ve delile dayanmaz. Sûdî'nin verdiği bilgiler okuyucu açısından tatmin edici bilgilerdir. Çünkü o tahsil hayati esnasında bu yerleri bizzat görmüş ve haklarında ayrıntılı bilgi elde etmiştir.

7.

Evvel-i Urdibehişt-mâh-ı Celâlî
Bulbul gûyende ber-menâbir-i kazbân (ŞG: 48).

Şem'î “Ol vakit Celâl Şâhına mensûb târîh-i kameriye üzere yaz ayının evveli idi.” dediği için Sûdî'ye göre cahilliğini göstermiş olmaktadır. Çünkü kamerî takvim sadece Araplara mahsustur, diğer bütün takvimler güneş yılını esas almışlardır. Şem'î kamerî takvim anlamı için ilginç bir gerekçe de gösterir: “Bu târîhi ta'yîn eyledi. Zîrâ târîh-i şemsiyye üzre orta yaz ayının evveli olmaz.”

8.

Huffeti'l-cennetu bi'l-mekârih (ŞG: 444).

Sa'dî'nin *Gülistân'da* iktibas ettiği bu hadisin anlamını Sûdî “Cennet zahmet ve meşakatte kaplandı, hâsılı, Cennete dâhil olmak isteyen tekâlîf-i Şer'iyyeyi ihtiyâr eylemek gerek.” diye verir.

Şem'î ise “Cennet *tezyîn olundu* meşakkatler ve zahmetler ile ki murâd tekâlîf-i şer'iyyedir.” diyerek *huffet* fiilini süslenmek anlamına almakla yanılmaktadır. *Haffe* fiilinin böyle bir anlamı olmadığı gibi, bir şeyin zorluklarla süslenmesi ifadesi de garabet örneklerindedir. Herhalde Şem'î hadisin devamı olan “*Huffeti'n-nâru bi's-şehvât*” (Cehennem şehvetlerle, nefsin arzuladığı

Turkish Studies

şeylerle kuşatılmıştır.) kısmında geçen *shevât* kelimesinden yola çıkarak *huffet* fiilinin anlamını bilmeden “şehvetlerle süslenme” şeklinde düşündüğü için hadisin baş tarafının anlamını da böyle bir bilgisizliğe kurban etmiştir.

Sonuç

Derin birikimi, Farsça'ya hâkimiyeti ve sağlam dil mantığı gibi bir hayli niteliklerle donanmış bir şahsiyet olan Sûdî hem *Hafız Divanı*, hem *Bostân* hem de *Gülistân*'a yazdığı şerhlerle bu sahadaki yetkinliğini ispat eden bir şahsiyettir. Böyle güçlü donanıma sahip birisinin edebî eserlerin tercüme ve şerhinde zaman zaman fecaat boyutuna varan yanlışlara karşı sessiz ve duyarsız kalması beklenemezdi. O da kendinden bekleneni yapmış, hem edebî eserleri başarılı bir şekilde şerh etmiş hem de eleştirileriyle niteliksiz şârihlerin önünü engelleyerek yanlışların silsile halinde sürüp gitmesine müsaade etmemiştir. Zaten Sûdî'den sonra onun şerhettiği eserlere şerh yazılmasının durma noktasına gelmesi ve şerh yazarların çoğunun kendisinden büyük bir övgüyle söz etmeleri (Canpolat 2006: 51) bunu kanıtlamaktadır. Şem'î'nin *Gülistân* şerhi ise anlamla ilgili bir hayli yanlışları bünyesinde barındıran basit bir tercüme özelliği gösterir. Bu yanlışların arka planı incelendiğinde bunların bir hayli geniş yelpazede görünen eksikliklerin sonucu olduğu görülür. Bazen bu eksikliklerin kapatılması için ifadenin muğlâklığına bile sığınılmaktadır. Hem Farsça klasiklerinin hem de eski edebî metinlerin şerh ve tercümesinde araştırmacıların benzer yanlışlara düşmekten sakınmaları için Sûdî'nin eserleriyle buluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA:

- CANPOLAT Hülya (2006). **Sa'dî'nin Gülistan Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYA İbrahim (2008). **Sûdî Şerh-i Divan-ı Hafız: Kelimeler-Remizler-Kavramlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK Şeyda (2010). “Şem'i maddesi” **DİA, C. 38**, İstanbul: İsam Yayınları, s. 503–504.
- ÖZTÜRK Şeyda (2011). **Şem'i Efendi ve Mesnevi Şerhi**, İstanbul: İsam Yayınları.
- PARLATIR İsmail (2006). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sa'dî (1991). **Gülistan**, (çev. Hikmet İlaydın), İstanbul: MEB Yayınları.
- STEİNGASS, F. (1930). **Persian-English Dictionary**, London.
- ŞB Sûdî (1288). **Şerh-i Bostan**, İstanbul.
- ŞDH Sûdî (1288). **Şerh-i Divan-ı Hafız I, II, III**, İstanbul.
- ŞG Sûdî (1293). **Şerh-i Gülistan** (Şem'î şerhiyle birlikte). İstanbul.